

STATI

Do exilu – Zdeněk Kryštůfek a ti druzí z Ústavu státu a práva ČSAV

Antonín Kostlán*

Abstrakt: Tato studie má dvě části. V první z nich se zaměřuje na Zdeňka Kryštůfka (1920–2011), významného českého právníka a politologa, který působil až do roku 1969 v Ústavu státu a práva ČSAV, odkud pak odešel do politického exilu. Etabloval se později v USA a stal se profesorem University of Colorado v Boulderu. Studie připomíná jeho životní osudy (mimo jiné jeho věznění v německém koncentračním táboře v letech 1939–1940 a nejistou existenci v prvních letech po komunistickém převratu v únoru 1948) i jeho odborný přínos zejména na poli dějin politických ideologií, vývoje právního pozitivismu, právní sociologie a analýzy fungování totalitních komunistických států ve 20. století. V druhé části se tato studie obrací k dalším osobám, které po srpnu 1968 odešly z Ústavu státu a práva ČSAV do exilu. Patřili mezi ně odborník na mezinárodní vztahy Jaroslav Žourek (1908–1979), politolog Josef Pokštefl (1927–2013), politolog a později sémiolog Ivan Bystřina (1924–2004), jakož i politolog a politik Zdeněk Mlynář (1930–1997). Studie shrnuje jejich životní osudy a odborné zaměření. Především se však komparativním způsobem zabývá otázkou, které motivace je pravděpodobně dovedly k opuštění jejich vlasti.

Klíčová slova: dějiny práva, dějiny Ústavu státu a práva, dějiny Akademie věd České republiky, dějiny společenských věd, exil

Úvod

Tato studie se zaměřuje na pět osobností, které se více či méně významně podepsaly do vývoje české právní vědy a politologie v průběhu druhé poloviny 20. století. Kritériem pro zařazení konkrétních osob do této skupiny bylo přitom naplnění dvou určujících znaků:

- šlo jednak o badatele, kteří v době před invazí vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 dlouhodobě působili v Československé akademii věd (dále ČSAV), přičemž jejich zaměstnavatelem a působištěm byl Ústav státu a práva ČSAV (původně v letech 1955–1960 Ústav práva ČSAV, od ledna 1961 nesl název Ústav státu a práva ČSAV, zkracuji dále v textu jako ÚSP);
- záhy v době po sovětské invazi nebo v jejím důsledku odešli z tehdejšího komunistického Československa do exilu¹ a působili pak na různých odborných pracovištích ve svobodném světě.

* PhDr. Antonín Kostlán, CSc. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. E-mail: kostlan@usd.cas.cz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3200-4941>.

¹ Termín „exil“ zde používám v širším smyslu slova více méně jako synonymum pro politickou emigraci. K terminologickým souvislostem viz KOSTLÁN, A. Útěky do emigrace a Československá akademie věd. In: ŠTRBÁNOVÁ, S. – KOSTLÁN, A. (eds). *Sto českých vědců v exilu. Encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha: Academia, 2011, s. 21–30.

Účel studie je v zásadě dvojitý: jednak chce připomenout životní osudy a odborný vklad badatelů, jejichž místo v české kolektivní paměti bylo oslabeno mnohaletým zahraničním působením (pozornost je tu přednostně věnována Zdeňku Kryštůfkovi, od jehož úmrtí uplynulo v letošním roce deset let), a dále zde půjde o poukázání na různé motivace, které tyto badatele dovedly k odchodu do exilu, tedy k velmi důležitému a z tehdejšího pohledu nevratnému životnímu kroku. Odborně odchody do exilu po sovětském vpádu do Československa vesměs zařazujeme ve shodě s Petersenovou klasifikací z roku 1958 jako migraci „nucenou“ („*impelled*“), v některých případech až „násilnou“ („*forced*“),² nicméně pokud nám dovolují prameny zjišťovat motivace jednotlivých vědců odcházejících v tomto období do exilu nebo tyto motivace alespoň s jistou mírou pravděpodobnosti odhadovat, s překvapením zjišťujeme, že nejsou vůbec jednotvárné, ale že se v nich uplatňuje celá škála důvodů a příčin. U některých z nich nalézáme převahu motivací „konzervativních“ (snaha napomoci zvenčí zlepšení situace doma, buď na pracovním poli, nebo v oblasti materiálního zajištění rodiny, popřípadě dosáhnout změny v politickém či lidskoprávním vývoji v zemi aj.). U jiných zase převažují „inovační“ motivace, dané předpokládanými změnami k lepšímu v zemi vědceva nového působiště, a to buď na pracovním poli (možnost výzkumu na špičkovém pracovišti, lepší materiální zajištění, odstranění přemíry zákazů a cenzury omezujících možnosti výzkumu aj.), nebo na poli osobní svobody.³

1. Život a odborný přínos Zdeňka Kryštůfka (1920–2011)

Ještě než se dostaneme k osobě samotného Z. Kryštůfka, musíme připomenout jiného právníka, který měl na řadu jeho životních osudů a zřejmě i na jeho volbu povolání rozhodující vliv. Tím byl jeho otec, Maxmilian (Max) Kryštůfek (1881–1946). Ten byl synem v Praze usedlého obchodního cestujícího z Pelhřimova Maxmiliána Kryštůfka a jeho manželky Emilie rozené Výškové.⁴ V letech 1899–1903 vystudoval M. Kryštůfek Právnickou fakultu tehdejší české Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze.⁵ Rozhodl se pro soudcovskou dráhu; v roce 1909 dosáhl jmenování a s výjimkou let 1914–1916, kdy byl převeden do Litoměřic, byla jeho kariéra spjata s Prahou. Působil tu dlouhá desetiletí jako rada Zemského (od roku 1930 Krajského) trestního soudu v Praze (se sídlem na Pankráci).⁶

² PETERSEN, W. A General Typology of Migration. *American Sociological Review*. 1958, Vol. 23, No. 3, s. 256–266. Blíže k sociologickým aspektům emigrace: NEŠPOR, Z. R. *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty. Prologomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2002; NEŠPOR, Z. R. České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium. *Soudobé dějiny*. 2005, roč. 12, č. 2, s. 245–284; NEŠPOR, Z. R. Jak dál bátat o mezinárodních migracích? Vývoj a perspektivy současných západních studií. *Soudobé dějiny*. 2005, roč. 12, č. 3, s. 672–685.

³ KOSTLÁN, A. Vědecký exil v období komunistického režimu. Emigrace z Československé akademie věd. *Dějiny věd a techniky*. 2010, roč. 43, s. 59–97.

⁴ Archiv města Prahy (dále AMP), fond Sběrka matrik, sign. PMS N10, matrika narozených kostela P. Marie Sněžné v Praze 1875–1883, s. 208; AMP, fond Soupis pražského obyvatelstva 1830–1910 (1920), Cizí příslušníci, k. 522, poř. č. 355, Kristufek Maxmilian 1854. Používám digitalizované kopie dokumentů: Archiv hl. m. Prahy – Archivní katalog online [cit. 2021-07-31]. Dostupné z: <<http://katalog.ahmp.cz/pragapublica>>.

⁵ Doklady o jeho studiu z Archivu Univerzity Karlovy v Praze (dále AUK) jsou digitálně zpřístupněny na webové stránce Matriky Univerzity Karlovy. Online [cit. 2021-07-31]. Dostupné z: <<http://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/?lang=cs>>.

⁶ K jeho kariéře viz zejména: *Das Vaterland*. 1909, Jhrg. 50, 1. 4., s. 5; *Věstník ministerstva spravedlnosti*. 1919, roč. 1, č. 4, s. 33; *Úřední list Republiky československé*. 1920, roč. 1, č. 83, s. 1; *Věstník ministerstva spravedlnosti*. 1920, roč. 2, č. 3, s. 48; *Politický kalendář Republiky československé na rok 1923*. Praha: Batovcův almanach, 1923, s. 245; *Politický kalendář Republiky československé na rok 1930*. Praha: Batovcův almanach, 1930, s. 262; *Almanach československých právníků*. Praha: Michal Navrátil, 1930, s. 237.

Jako soudce (samosoudce, nebo v čele tříčlenného senátu, nebo za účasti pražské poroty) vynášel rozsudky v řadě případů, které na sebe přitahovaly zájem široké veřejnosti; šlo o méně i více závažné delikty (od křivého obvinění a porušení listovního tajemství přes vydírání, zhárství, loupeže až k zabití a vraždám). V důsledku toho se jeho jméno pravidelně objevovalo v denním tisku zpravidla v rubrice *Ze soudní síně*.⁷ Protože někteří z těchto novinářů byli literáti zvučných jmen, vstoupil tak Max Kryštůfek zprostředkovatně jako postava i do krásné literatury. Ve výběru ze soudniček Karla Poláčka figuruje jeho jméno hned v sedmi příbězích.⁸

Soudci Kryštůfkovi se nevyhnuly ani některé procesy s politickým zabarvením,⁹ což možná přispělo i k jeho penzionování v polovině roku 1941. Polední list to komentoval takto: „*Jako předseda VII. senátu u krajského trestního soudu na Pankráci byl znám svojí nestranností a poctivou snahou o spravedlnost. Nyní odchází ve svých šedesáti letech do pense.*“¹⁰ Na odchodnou se pak dočkal i čestného titulu vrchního soudního rady.¹¹ Jakkoli to nespádalo k jeho přímým úředním povinnostem, nalezl si M. Kryštůfek i čas na odborné publikace, a to zejména k problematice „původského“ (tedy autorského) práva a nekalé soutěže.¹²

1.1 V období první republiky a za druhé světové války

Úzká vazba k soudci, o jehož rozsudcích nad drobnými i většími delikventy se diskutovalo v tisku i po hospodách, musela do velké míry ovlivnit dětství Zdeňka Kryštůfka i jeho pozdější volbu profesionálního směřování. Z. Kryštůfek se narodil 11. května 1920 v Praze jako jediné dítě ve středostavovské a římskokatolické rodině výše zmiňovaného Maxmiliána (Maxe) Kryštůfka a jeho ženy Karly.¹³ V letech 1926–1930 chodil do obecné školy v Praze XVI (tedy na Smíchově, v místě bydliště rodičů), poté od září 1930 navštěvoval reálné gymnázium Dr. Vančury rovněž v Praze XVI (až do své maturity v květnu 1938). Na jeho myšlenkové zrání mělo vliv kromě rodinného zázemí a uznávané střední školy záhy i intelektuální prostředí pražské kavárny Union (v Praze na Národní třídě), v níž se setkával s řadou výrazných osobností různých generací, a to zejména z oblasti literatury a umění.

⁷ Pravidelné zprávy o jeho případech přinášela zejména tato periodika: *České slovo*, *Československá republika*, *Expres*, *Národní listy*, *Národní listy – Večerník*, *Národní politika*, *Polední list*, *Lidové noviny* a *Lidový deník*.

⁸ POLÁČEK, K. *Soudničky*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1999, s. 585–587, 621–623, 664–666, 683–685, 858–860, 896–898 a 901–902.

⁹ V kontextu Protektorátu Čechy a Morava měl svůj společenský přesah i jeden z posledních procesů, kterému Max Kryštůfek v září 1940 předsedal – proces s vrchním komisařem na ministerstvu obchodu, který sliboval židovským obchodníkům, že zařídí převod velkých finančních sum do zahraničí; peníze si však ponechával pro svou potřebu. Soudce Kryštůfek tehdy nejenže připustil svědectví poškozených osob s „neárijským“ původem, ale právě na jeho základě odsoudil pak v čele senátu pachatele ke dvěma rokům těžkého žaláře. Viz *Národní listy*. 1940, roč. 80, č. 261, 25. 9., s. 3.

¹⁰ *Polední list*. 1940, roč. 14, č. 180, 2. 7., s. 3.

¹¹ *Věstník ministerstva spravedlnosti*. 1941, roč. 23, č. 8–9, s. 148.

¹² KRYŠTŮFEK, M. Zákon o právu původském. *Soudcovské listy*. 1927, roč. 8, s. 43–44, 59–62, 81–82, 101–102 a 122–123; KRYŠTŮFEK, M. Zákon proti nekalé soutěži. *S vysvětlivkami a příslušnými normami právními. Díl I–II*. Praha: vlastním nákladem, 1927–1928. Příručka se záhy dočkala dalších vydání a nachází ohlas i v dnešní době – viz např. VEČERKOVÁ, E. *Nekalá soutěž a reklama (vybrané kapitoly)*. Brno: Masarykova univerzita, 2005, s. 31.

¹³ Matka Karla Kryštůfková, rozená Klírová, byla narozena 1898 v Praze. Pokud není citováno jinak, jsou zde uváděná data o Zdeňkovi Kryštůfkovi převzata z těchto zdrojů: AUK, fond Právnická fakulta UK (dále PF UK), zaměstnanecká složka Zdeňka Kryštůfka; Archiv Akademie věd ČR (dále AAV), fond Ústav státu a práva ČSAV (dále ÚSP), k. 15, inv. č. 110/2, sign. 046, osobní spis Zdeňka Kryštůfka; Záznamy z rozhovorů s prof. Z. Kryštůfkem v jeho bytě Praha – Nové Butovice, leden–březen 2010 (soukromý archiv autora).

Po otcově vzoru se Z. Kryštůfek zapsal na Právnickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze (dále PF UK). V zimním semestru 1938/1939 a v letním semestru 1939 poslouchal především přednášky o římském právu (přenášel mu Jiří Cvetler, Otakar Sommer, Miroslav Boháček a později i Josef Kliment) a různé pojaté výklady z právních dějin (od Theodora Saturníka, Jana Kaprase a Václava Vaněčka). Později k tomu přibýly i přednášky o církevním právu a o vztahu státu a práva, jak je tehdejšími studentům nabízel Josef Tureček.¹⁴ Do tehdejší situace na právnické fakultě se nepochybně odrážely vzrušené politické události oné doby – připomeňme, že nejméně dva z Kryštůfkových vyučujících patřili tehdy k významným politickým aktérům oné doby (J. Kapras jako ministr školství a národní osvěty, J. Kliment jako sekretář státního prezidenta Emila Háchy). Na studenty byl tehdy nepochybně vyvíjen politický nátlak, aby se u nich dosáhlo maximální loajality vůči nacistickým okupantům a protektorátnímu zřízení. Víme dokonce, že Kapras s Klimentem ve snaze neprovokovat německé okupanty prováděli předběžnou cenzuru některých tehdy k tisku chystaných odborných statí (určených např. jako hesla pro *Dotázky k Ottovu slovníku naučnému*);¹⁵ nevíme však, zda a do jaké míry byla vlastní výkladová látka, jak ji nabízeli tehdejší přednášející studentům, poplatná nově se etablovávající ideologii a propagandě.

Pro zimní semestr 1939/1940 si Z. Kryštůfek vedle dalších přednášek z římského práva vybral především řadu výkladů J. Turečka z okruhu církevních dějin;¹⁶ stejně jako stovkám jiných studentů se mu však tehdy už nepodařilo své studijní plány realizovat. Zabránila tomu agresivní akce nacistické moci namířená proti českým vysokým školám a jejich studentům, která byla provedena v noci z 16. na 17. listopadu 1939 jako odvěta za studentskou účast při nepokojných oslavách 28. října toho roku a na pohřbu tehdy zastřeleného studenta medicíny Jana Opletala.¹⁷ Dotkla se osobně i Z. Kryštůfka, který byl té noci zatčen ve svém bytě na Rašínově nábřeží a odtud převezen nejprve do pankrácké věznice.

Z. Kryštůfek přitom tehdy spadl do věkové kategorie, která ještě nezavršila 20. rok života; příslušníci této věkové kategorie, pokud byli pozatýkáni na studentských kolejích, byli sice se svými staršími druhy odvezeni do ruzyňských kasáren, odkud však byli zpravidla později v průběhu 17. listopadu 1939 většinou zase propuštěni. To se však netýkalo skupiny studentů bydlících v Praze mimo koleje, kteří byli po zatčení shromažďováni na Pankráci. Byli to – jak to později charakterizoval Vladislav Brož – „většinou synové prominentních rodičů, jejichž ‚loyalita‘ měla být tímto způsobem zajišťována“.¹⁸ K jejich zatýkání Gestapem docházelo podle dobových svědectví 17. listopadu mezi třetí a osmou hodinou

¹⁴ AUK, fond PF UK, Katalog posluchačů, inv. č. 356 a 360. Viz též KOSTLÁN, A. Zdeněk Krystufek (Zdeněk Kryštůfek). In: ŠTRBÁŇOVÁ, S. – KOSTLÁN, A. (eds). *Sto českých vědců v exilu. Encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha: Academia, 2011, s. 362–366.

¹⁵ Viz AAV, fond Antonín Hobza, k. 2, i. č. 209, sign. II b 1, dopis J. Žourka A. Hobzovi ze dne 4. 7. 1939 (o vyřazení nebo požadavku na zkrácení a přepracování hesel věnovaných smlouvám o definici útočnicka, smlouvám o neútočení, o vzájemné pomoci a o zavržení války).

¹⁶ AUK, fond PF UK, Katalog posluchačů, inv. č. 364.

¹⁷ Z početné literatury na toto téma lze připomenout: KROPÁČ, F. – LOUDA, V. *Persekuce českého studentstva za okupace. 28. říjen 1939. Německý útok na české vysokoškolské školy. Uzavření českých vysokých škol*. Praha: Ministerstvo vnitra, 1945; ROSSA B. (ed.). *Sedmnáctý listopad. Příspěvek k historii perzekuce české mládeže za okupace*. Praha: Naše vojsko, 1959; PASÁK, T. *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*. Praha: Karolinum, 1997; POUŠTA, Z. (ed.). *Trpké vzpomínky na 17. listopad 1939*. Praha: Karolinum, 2014; LEIKERT, J. *Ulopuené mládí. Utrpení studentů z akce 17. listopad 1939 v koncentračním táboře Sachsenhausen*. Praha: Academia, 2019.

¹⁸ BROŽ, V. Příspěvek k pravdivému obrazu 17. listopadu 1939. In: *17. listopad 1939 po 55 letech*. Praha – Brno: Český svaz bojovníků za svobodu, Doplněk, 1994, s. 19.

ranní v jejich bytech (tedy u jejich rodičů nebo na privátech) podle předem připraveného seznamu.¹⁹ Na postavení jeho otce Zdeňkovo zatčení bezprostřední vliv nemělo, jak ostatně můžeme dokumentovat na procesu se žháří z Koštic nad Ohří, jemuž opět za velkého zájmu novinářů předsedal u pražského trestního soudu jen o pár dnů později, 7. prosince 1939.²⁰

Následně byl Z. Kryštůfek – tak jako většina zatčených studentů – deportován do koncentračního tábora Sachsenhausen – Oranienburg nedaleko Berlína. Zde prožil pět měsíců, než byl společně s dalšími vězňenými studenty, kteří ještě nedosáhli 20 let, propuštěn 20. 4. 1940 (na Hitlerovy narozeniny). Pro život v koncentračním táboře byl příznačný každodenní masivní kontakt se smrtí (denně tu před očima druhých umíralo na dvě stovky osob). Nejvýznamnější Kryštůfkovou vzpomínkou na toto vrcholně depresivní období jeho života bylo (podle jeho pozdějších slov), že tehdy poprvé viděl, jak snadno se „normální“ člověk promění v sadistického vraha nebo bezbranné „hovado“.²¹

Po propuštění z koncentračního tábora vystřídal Z. Kryštůfek několik dočasných činností, aby vyhověl protektorátnímu požadavku pracovní povinnosti. Od srpna do listopadu 1941 pracoval v rámci akce pomoci nezaměstnané inteligenci ve Slovanském ústavu jako excerptor pro právní glosář, tato stipendia byla však záhy nacistickou mocí zakázána. Od prosince 1941 do března 1942 byl zaměstnán jako úředník u nizozemské firmy M. Groenendal, která dělala zastoupení německé firmě Bielenfeld. Poté až do června 1945 působil jako cizojazyčný korespondent v chemické továrně Josef Řivnáč a syn. Na samém konci války na počátku května 1945 se zapojil do některých akcí Pražského povstání, a to konkrétně jako ozbrojenec na barikádách ve Vršovicích. V roce 1947 mu byl za jeho činnost během protektorátu udělen Pamětní odznak druhého národního odboje.

1.2 Poválečné osudy

Po osvobození se brzy začal obnovovat život na českých školách a Zdeňku Kryštůfkovi bylo umožněno pokračovat ve studiu na PF UK. V zimním semestru 1945/1946 absolvoval v rámci svého čtvrtého semestru řadu přednášek zejména k obchodnímu a směnečnému právu, vztahům finanční vědy a práva, národohospodářské politice, právu správnímu a ústavnímu, trestnímu řízení, spornému řízení aj.²² V následujících semestrech se již naplno věnoval pod vedením J. Turečka především seminárním cvičením z církevního práva.²³ Postupně úspěšně složil před státními závěrečnými komisemi právněhistorickou, judiciální a státovědeckou všechny požadované zkoušky a absolvoval i všechna tři rigorózní řízení potřebná pro udělení akademického titulu JUDr. Jeho promoce se konala 5. března 1948, tedy doslova jen pár dní po monopolním uchopení moci v Československu komunistickou stranou.²⁴ Po promoci zahájil koncipientskou praxi v advokátní firmě Přemysla Valenty (tato kancelář byla pak na počátku 50. let zrušena), doplňoval si vzdělání též i návštěvou Filosofické fakulty UK.

¹⁹ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo vnitra Londýn, k. 209, sign. 2–34/4: Materiál o válečných zločinech na studentech.

²⁰ *Národní listy – Večerník*. 1939, roč. 79, č. 334, 7. 12., s. 1; *Národní listy*. 1939, roč. 79, č. 335, 8. 12., s. 5.

²¹ Záznam z rozhovorů s prof. Z. Krystůfkem v jeho bytě Praha – Nové Butovice, 12. ledna 2010 (soukromý archiv autora).

²² AUK, fond PF UK, Katalog posluchačů, inv. č. 376.

²³ AUK, fond PF UK, Katalog posluchačů, inv. č. 386 a 395.

²⁴ AUK, fond PF UK, rigorózní protokol č. XXVI, č. 16849. Viz i AUK, fond PF UK, Státovědecká SZK, inv. č. 60, fol. 209, č. p. 13741.

Souběžně se studiem byl Z. Kryštůfek činný i ve studentském hnutí. Stal se členem výboru spolku právníků Všehrd a jako takový se snažil přispět k znovuzískání budovy PF UK od Ministerstva národní obrany; vyjednával též o obnovení činnosti a způsobu využívání studentských kolejí. Přispěl i k navázání spolupráce s právníckými fakultami Univerzity Komenského v Bratislavě a Masarykovy univerzity v Brně. Už od ledna 1946 působil i jako výpomocný asistent (po dosažení doktorátu práv v březnu 1948 asistent) na PF UK v semináři církevního práva. Na tomto místě pracoval – s výjimkou doby od května do září 1947, kdy vykonával pětiměsíční prezenční vojenskou službu v pražských Štefánikových kasárnách – až do konce roku 1949. Pak už mu pracovní poměr na PF UK nebyl prodloužen, což pravděpodobně souviselo s tím, že odmítl vstoupit do Komunistické strany Československa (dále KSČ). V březnu 1949 se mu podařilo získat stipendium pro studium na *Université libre* v Bruselu, kde se věnoval studiu právní logiky a dějin politického myšlení; vrátil se odtud v říjnu 1949, když mu Ministerstvo vnitra neprodloužilo platnost pasu.

Na počátku padesátých let byl mladý absolvent PF UK odříznut od možnosti pracovat ve svém oboru a v duchu dobové propagandy se z něj stávala nežádoucí osoba buržoazního původu. Od ledna 1950 do července 1951 pracoval jako úředník v odboru památkové péče Ministerstva školství, věd a umění, vykonával práce i pro Státní fotoměřický ústav – avšak i toto místo musel jako nekomunista opustit. Byl zařazen do akce „77 500 úředníků do výroby“ a pracovní úřad obdržel příkaz poslat jej do uranových dolů. Stejně jako v době nacismu i tehdy mu solidárně pomáhali ti, kteří odmítali s diktaturou spolupracovat, což platilo nejen pro lékaře, ale i pro odvážné a často anonymní pracovníky nejrůznějších úřadů. Protože měl Z. Kryštůfek zákaz vykonávat jakoukoli úřednickou činnost, pracoval po několik let v Tatrách jako lyžařský instruktor a průvodce cestovní kanceláře Čedok/Turista (což mu později, po jeho emigraci, jako nepatřičnou součást jeho životopisu vyčítlali personalisté na amerických univerzitách).²⁵

Zároveň využíval svých rozsáhlých jazykových znalostí – ovládal velmi dobře francouzštinu, němčinu, latinu a ruštinu, později i polštinu, italštinu a angličtinu. Jako překladatel pracoval především pro různé státní instituce při vytváření cizojazyčných verzí patentových přihlášek. Formálně jej tehdy v této činnosti od srpna 1951 do září 1953 zaštiťovalo Ústředí vědeckých pracovníků při Československé národní radě badatelské, po jehož zrušení se jeho dosavadnímu řediteli Miloši Popelovi podařilo najít pro nejvíce ohrožené osoby formální krytí pro jejich překladatelskou činnost ve Svazu československých spisovatelů.

1.3 Pracovníkem Československé akademie věd

Záhy po zřízení ČSAV začal Z. Kryštůfek pracovat od prosince 1953 na dílčí úvazek pod profesorem V. Vaněčkem v tehdejším Kabinetu dějin státu a práva ČSAV; věnoval se tu až do prosince 1955 přípravě historického právníckého slovníku, na němž se spolupodílel již dříve za protektorátu. Prošel pak sice úspěšně konkursem na místo vědeckého pracovníka nově zakládaného ÚSP, ale jeho nastoupení bylo z politických důvodů oddalováno. Pracoval proto v té době jako tajemník sekce užitého umění při Ústředním svazu česko-

²⁵ Záznam z rozhovoru s prof. Z. Krystufkem v jeho bytě Praha – Nové Butovice, 12. ledna 2010 (soukromý archiv autora).

slovenských umělců. Teprve v lednu 1956 mohl nastoupit v ÚSP, ale pouze jako odborný pracovník – tedy ve funkci, jejíž schválení podléhalo toliko Městskému výboru KSČ v Praze (dále MV KSČ), zatímco místa vědeckých pracovníků schvaloval Ústřední výbor KSČ (dále ÚV KSČ), který souhlas ke Kryštůfkově vědecké práci nebyl ochoten udělit.

V ÚSP se Z. Kryštůfek původně věnoval správnímu právu, od konce roku 1957 pak působil v útvech věnujících se obecné teorii a dějinám státu a práva. Od začátku 60. let byl jeho bezprostředním vedoucím Zdeněk Mlynář a mezi jeho nejbližší spolupracovníky patřili Ivan Bystřina a Michal Lakatoš; jeho snaha zabývat se historickým vývojem práva a politických teorií jej sblížila i s Jiřím Klabouchem. Když se v důsledku ohlasů na odhalení kultu osobnosti J. V. Stalina a na maďarské události z roku 1956 začala ozývat vlna kritiky i v rámci československé společnosti, reagovalo na to vedení KSČ vyhlášením tzv. třídně politických prověrek; ty se v letech 1958–1959 konaly i na všech pracovištích ČSAV.²⁶ Z. Kryštůfek měl z toho velké obavy už kvůli svému „buržoaznímu“ původu, nicméně však nakonec byl v třídně politické prověrce v roce 1959 prověřen. Byl sice nestraník, ale konstatovalo se, že se projevuje aktivně v odborářské práci a dobře plní své pracovní úkoly. Velký podíl na jeho tehdejší kladném hodnocení měl fakt, že dobře vycházel s rozhodující osobou v ÚSP – Viktorem Knappem, který v letech 1955–1973 vykonával funkci ředitele tohoto ústavu.²⁷

V ústavu byl Z. Kryštůfek zařazen do vědecké výchovy, v jejím rámci složil mimo jiné v červenci 1960 kandidátskou zkoušku z dějin politických ideologií. V červnu 1963 proběhla v ÚSP obhajoba jeho kandidátské disertační práce *Historické základy právního pozitivismu*, na jejímž základě mu byla přiznána vědecká hodnost CSc. (kandidát právních věd); členy komise tehdy byli Z. Mlynář, Zdeněk Jičínský, J. Klabouch, M. Lakatoš a Vladimír Veverka, oponenty V. Knapp a František Štajgr.²⁸ Na pracovišti se účastnil též práce řady komisí, jako byla kybernetická skupina nebo autorskoprávní komise. Práce v poslední zmiňované komisi jej inspirovala v roce 1956 k vyvolání veřejné polemiky v otázce upírání odměn podle autorského zákona těm autorům, jejichž díla vznikala v rámci jejich zaměstnaneckých povinností.²⁹

Na základě přizvání Radima Foustky začal Z. Kryštůfek v roce 1958 opětovně přednášet jako externista i na PF UK. Ve svých výkladech se zaměřoval na dějiny politických ideologií a působil jako zkušební komisař pro tento obor. Jako podklad pro výuku na toto téma používal společně s dalšími původně sovětské a polské učební texty, na jejichž překladu se podílel. Později je mohli nahradit vlastní učebnicí, jejímž byl Kryštůfek spoluredaktorem

²⁶ K tomu CAJTHAML, P. Prověrky třídní a politické spolehlivosti v roce 1958. In: ČERNÁ, M. – CUHRA, J. (eds). *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí. Československo 1948–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2012, s. 54–71.

²⁷ Na adresu V. Knappa v roce 2010 vzpomínající Z. Kryštůfek pronesl: „Kdo mu stál v cestě, toho Knapp zničil: Žourek, Bystřina, Vaněček. Koho si Knapp vážil, byl vůči němu solidní. Mě si vážil [...]“ Viz Záznam z rozhovorů s prof. Z. Kryštůfkem v jeho bytě Praha – Nové Butovice, 12. ledna 2010 (soukromý archiv autora). K postavě V. Knappa viz zejména: KNAPP, V. *Proměny času. Vzpomínky nestora české právní vědy*. Praha: Prospektrum, 1998; GERLOCH, A. (ed.). *Viktor Knapp. Vědecké dílo v proměnách času*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2014; ŽÁČKOVÁ, Z. *Viktor Knapp v Československé akademii věd. Kariéra českého právního vědce*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2015 (edice E-kinhy).

²⁸ AAV, fond ÚSP, k. 46, inv. č. 708/1, sign. 55.

²⁹ KRYŠTŮFEK, Z. Autorské odměny za literární díla – několik poznámek k zákonnosti v normotvorbě. *Právník*. 1956, roč. 95, č. 8, s. 741–745; MATĚJKA, F. – KORDAČ, J. K otázce zákonnosti vyhlášky ministerstva kultury č. 97/1956 Ú. I. o úpravě autorských odměn za literární díla. *Právník*. 1957, roč. 96, č. 1, s. 77–80; KRYŠTŮFEK, Z. Ještě k autorským odměnám za literární díla. *Právník*. 1957, roč. 96, č. 2, s. 179–180.

a spoluautorem.³⁰ Vedle toho konal přednášky ve francouzštině na Univerzitě 17. listopadu a odborné poznatky též popularizoval v rámci Socialistické akademie.

Vedle akademického ústavu a pražské univerzity spolupracoval Z. Kryštůfek s řadou dalších pracovišť, zabývajících se právními záležitostmi teoreticky či prakticky. Z důvodů obeznámení se s praxí působil v letech 1957–1958 jako soudce z lidu u městského soudu v Praze, spolupracoval i s Právníkem ústavem Ministerstva spravedlnosti. Vypracovával též časté posudky k návrhům zákonů a byl členem ministerských komisí pro depuraci právních předpisů. Za odborové hnutí na krajské či celostátní úrovni se účastnil řešení řady pracovněprávních sporů. Náročná byla i jeho činnost vědeckého tajemníka Komise prezidia ČSAV pro organizaci vědeckých společností.³¹ Přidejme k tomu, že se do značné míry zasloužil o odborná hesla s právní tematikou v tehdejších encyklopediích – do *Příručního slovníku naučného* jich napsal asi 150 a do *Právníckého slovníku* asi 40.³²

V rámci povinných stáží upevňujících styk s praxí byl na počátku 60. let vyslán jako pracovník ÚSP na stáž do advokátní poradny č. 9 v Bolzanově ulici v Praze. Na základě této své osobní zkušenosti se vyjádřil poměrně skepticky k možnosti rozvoje advokacie v podmínkách socialistické společnosti, která vedle obhajoby jedinců požadovala po advokátních poradnách, aby se zároveň staly i nástrojem převýchovy delikventů: „Každý člen poradny, který nechce porušit povinnosti, které mu ukládá socialistická společnost, je nutně v rozporu s organizačními předpoklady advokacie. Chce-li alespoň z části vyhovět oběma, tedy napomáhat socialistické morálce i akumulaci zisku (který jistě z velké části pohltí stále se rozrůstající administrativní hierarchické složky), musí vykonávat tak rozsáhlou agendu, že je to nutně na úkor kvality práce i času, který by měl sloužit k jeho teoretické přípravě i odpočinku.“³³

Zkušenosti, které nabyt v advokátní poradně, využil mj. v roce 1963 v projektu výzkumu „účasti mas pracujících na výkonu justice“, který sám považoval za první československý sociologický výzkum v oblasti práva po roce 1948. Zaměřil se v něm na institut „soudců z lidu“, a to z hlediska jeho funkčnosti a odbornosti, ideologické zátěže i finančních nákladů. Na řešení se vedle právních odborníků podíleli i sociologové, ekonomové, psychologové a zástupci Ministerstva spravedlnosti. Projekt zůstal nedokončen a některé jeho výsledky publikoval Z. Kryštůfek až později v exilu.³⁴ Vzájemné ovlivňování sociologie a právní vědy jej přitahovalo a bylo i důvodem, proč se podílel na překladu knihy polského autora Adama Podgóreckého o sociologii práva.³⁵ Jeho otevřenost vůči sociologizujícímu pohledu na právní otázky jej přivedla i za člena Sociologické společnosti a sociologické skupiny na PF UK. Přesahům sociologie a právní vědy se věnoval i v některých svých statích, vydaných v šedesátých letech doma nebo i později v exilu.³⁶

³⁰ VEVERKA, V. (ed.). *Dějiny politických a právních ideologií. Díl I–II*. Praha: PF UK, 1965 (další vydání každoročně až do roku 1968). Z. Kryštůfek tu napsal kapitoly o křesťanské církvi ve středověku, středověké právní nauce, kritice přirozeného práva a politických ideologiích liberalismu (viz I. díl, s. 32–35, 37–41 a 101–110).

³¹ K tomu POPEL, M. Vědecké společnosti při ČSAV. *Věstník Československé akademie věd*. 1961, roč. 70, s. 694.

³² *Příruční slovník naučný. Sv. I–IV*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962–1967; *Právníký slovník*. Praha: Orbis, 1966.

³³ Zdeněk Kryštůfek, Zpráva o praxi, datovaná v Praze 23. 3. 1962, in: AAV, fond ÚSP, k. 15, inv. č. 110/2, sign. 046, osobní spis Zdeňka Kryštůfka.

³⁴ KRYŠTŮFEK, Z. The Function of the Lay Judge in Czechoslovakia. In: FRIEDMAN, L. M. – REHBINDER, M. (eds). *Zur Soziologie des Gerichtsverfahrens*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1976, s. 301–306.

³⁵ PODGÓRECKI, A. *Sociologie práva*. Praha: Svoboda, 1966 (přeložili Z. Kryštůfek a E. Rýznarová).

³⁶ KRYŠTŮFEK, Z. Pochybnosti kolem sociologie práva. *Právník*. 1967, 106, č. 5, s. 393–404; KRYŠTŮFEK, Z. Law and Sociology. *University of Colorado Law Review*. 1974, Vol. 45, s. 269–277.

Badatelsky se Z. Kryštůfek zabýval z počátku řadou otázek. V roce 1959 se tak např. v návaznosti na vydání anglicky psané bibliografie československé právnícké literatury věnoval formálním pramenům československého práva; pod tento typ pramenů řadil „*the forms in which the volition of the State is expressed in a general and binding manner*“.³⁷ Stále výrazněji se však jeho zájem koncentroval k historickému vývoji právních a politologických teorií. Věnoval se řadě na tomto poli významných postav, a to i ze středověku (Bartolus de Saxoferrato) a raného novověku (Jan Amos Komenský),³⁸ jeho zájem se však soustřeďoval zejména do 19. století a následující epochy. Ve školním roce 1963/1964 obdržel stipendium na *Institut universitaire d'études européennes* (dále IUEE) v italském Turínu, a protože se v celkové klasifikaci absolventů umístil na prvním místě, bylo mu stipendium prodlouženo i pro následující školní rok. Zde vznikla jeho studie o právněteoretickém sporu mezi Friedrichem Karlem von Savignym a Antonem Friedrichem Justem Thibautem, dvěma významnými autory z počátku 19. století; tato práce byla publikována v čelném francouzském periodiku.³⁹ Svůj turínský pobyt uzavřel obhajobou práce o klasických aspektech evropského práva v 19. století, na jejímž základě mu byl v květnu 1965 udělen absolventský diplom (*Diplôme d'études supérieures européennes*).

Jeho kandidátská disertace *Historické základy právního pozitivismu* vyšla po přepracování a rozšíření tiskem v roce 1967.⁴⁰ Autor v ní sledoval historické předpoklady i dobu největšího rozkvětu právního pozitivismu, který v 19. století ovládl právní teorii ve všech velkých i malých evropských zemích. Od předmětu svého zájmu si přitom Z. Kryštůfek udržoval jistý kritický odstup, jak vyplývalo už z toho, že – řečeno slovy recenzenta J. Klouboucha – „*pokládá za pozitivistické takové právní teorie, které vytrhují právo ze všech souvislostí a zbavují právní vědu jakýchkoli hodnotících měřítek*“.⁴¹ V tomto ohledu je – paralelně s jejím citováním v oblasti dějin práva – na tuto Kryštůfkovu publikaci dodnes odkazováno i tam, kde se připomíná nutnost kontextuálního výkladu norem pro zachování jejich aktuálnosti.⁴² Čím Kryštůfkova kniha plnila v období politického tání v předvečer Pražského jara i jistou očištnou roli, byl fakt, že se při líčení vlivu pozitivismu ve 20. století tvrdě distancovala od právních teorií sovětského právníka Andreje J. Vyšinského, které byly i u nás v padesátých letech využívány pro zdůvodnění tehdy probíhajících deformací právního státu. Pro Kryštůfka byla – jak to definoval na jiném místě – Vyšinského definice práva přímo „*eklektickou deviací*“ a vrátil se k ní jako ke klíčovému momentu i ve svých pozdních pracích.⁴³

³⁷ KRYŠTŮFEK, Z. The Formal Sources of Czechoslovak Law. In: PROCHÁZKA, V. – KNAPP, V. (eds). *Bibliography of Czechoslovak Legal Literature 1945–1958*. Prague: Czechoslovak Academy of Sciences, 1959, s. 20–26.

³⁸ KRYŠTŮFEK, Z. Bartolus de Saxoferrato. *Právněhistorické studie*. 1963, sv. 9, s. 201–210; KLABOUC, J. – KRYŠTŮFEK, Z. K literárním pramenům Komenského názoru na jurisprudenci. *Právnícké studie* (Bratislava). 1957, roč. 5, s. 533–549.

³⁹ KRYŠTŮFEK, Z. La querelle entre Savigny et Thibaut et son influence sur la pensée juridique européenne. *Revue historique du droit français et étranger*. 1966, T. 44, s. 59–75. Postavě Savignyho se věnoval i v dalších studiích, viz např. KRYŠTŮFEK, Z. Ahistorický historismus Savignyho. *Právník*. 1962, roč. 101, č. 4, s. 286–300.

⁴⁰ KRYŠTŮFEK, Z. *Historické základy právního pozitivismu*. Praha: Academia, 1967.

⁴¹ Viz KLABOUC, J. In: *Právník*. 1968, roč. 107, č. 2, s. 167–169 (citovaná slova s. 167). Z dalších recenzí viz např. VEVEŘKA, V. In: *Právněhistorické studie*. 1967, roč. 13, s. 270–272; PROCHÁZKA, V. *Socialistická zákonnost*. 1968, roč. 16, č. 1, s. 42–44.

⁴² Viz např. KYSELA, J. Dotváření Ústavy ze senátní perspektivy. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2000, č. 2, s. 150; KYSELA, J. Dynamika interpretace a aplikace čl. 46 Ústavy. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2003, č. 3, s. 209.

⁴³ KRYŠTŮFEK, Z. *Pochybnosti kolem sociologie práva*, s. 397; KRYŠTŮFEK, Z. Komunistické právo v Československu. In: BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds). *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009 s. 947–951.

V druhé polovině 60. let se Z. Kryštůfek zabýval otázkou přirozeného práva jakožto fikce,⁴⁴ zajímal jej i vztah mezi pozitivním a přirozeným právem – této otázce se věnoval i na některých mezinárodních konferencích (Uppsala 1966). Roku 1967 se v Amsterdamu účastnil letního kursu *Columbia University*, jehož účelem bylo přiblížení amerického právního „*case law*“ systému evropským právníkům. Tou dobou se však v jeho vlasti už zase rozjížděly významné politické změny, které souvisely s nástupem Alexandra Dubčeka do nejvyšší politické funkce v Československu (tj. do funkce prvního tajemníka ÚV KSČ) a s průběhem tzv. Pražského jara. Z. Kryštůfek se nechal událostmi roku 1968 plně vtáhnout do hry.

Účastnil se tehdy práce komise pro revizi práva při Ministerstvu spravedlnosti a napomáhal nadále při přípravě řady zákonů. Byl jediným nekomunistou, kterého si Zdeněk Mlynář přivzal do svého tehdejšího týmu pro zkoumání otázek rozvoje politického systému v socialistických zemích, který byl později – za normalizace – označován za jeden z hlavních nástrojů revizionismu v KSČ. Zapojoval se do probíhající diskuse o občanských právech a základních lidských svobodách, a to i svými vystoupeními v rozhlase, denním tisku a v tehdejších kulturně politických časopisech (*Reportér*, *Kulturní noviny*). V jedné z těchto diskusí konstatoval: „*Zdá se mi, že jsme v paradoxní situaci. Zatímco institucionalizujeme možnost rozdílného názoru, zachováváme absolutně monolitní moc a její prostředky [...]. Volba reprezentantů může být potom uskutečněna bez řádného vlivu opozice.*“⁴⁵

1.4 Odchod do exilu a zahraniční působení

Záhy poté, co do Československa vpadla 21. srpna 1968 vojska Varšavské smlouvy, vycestoval Z. Kryštůfek do zahraničí. Nejprve se zúčastnil konference o právní sociologii v italském Varese, v září 1968 mu pak rakouské ministerstvo školství přiznalo tříměsíční studijní stipendium pro vědeckou práci v oboru dějin a systematiky právní filosofie a právní sociologie na vídeňské univerzitě. Tento pobyt byl legalizován ředitelem ÚSP udělením neplacené dovolené do konce roku 1968. Ve Vídni uzavřel Z. Kryštůfek v květnu 1969 sňatek se svou přítelkyní, rovněž odcházející z ČSSR; ta s ním pak odešla do USA, kde se jejich cesty po nějaké době zase rozešly.

V letech 1968–1969 působil dále Z. Kryštůfek jako hostující profesor v turínském IUEE a pařížském *Centre national de la recherche scientifique*, se kterým udržoval těsné styky i později. Mezitím se mu jménem *Hoover Institution* ozval ze *Stanford University* v USA profesor politické vědy a mezinárodního práva Jan F. Triska se sdělením, že mu bude umožněn roční studijní pobyt na této vysoké škole. Ředitel ÚSP V. Knapp mu však odmítl prodloužit jeho zahraniční pobyt s tím, že realizace tohoto pobytu by nebyla ústavu k vědeckému prospěchu. Když Kryštůfka podpořili v jeho snaze o umožnění pobytu ve Stanfordu jeho tehdejší vedoucí Z. Mlynář i Závodní výbor Revolučního odborového hnutí, prodloužil sice 22. prosince 1968 ředitel Knapp Kryštůfkovu dovolenou, ale pouze o jeden měsíc, do 31. ledna 1969, s tím, že se má dostavit k dalším jednáním o svém případném výjezdu do Prahy.

⁴⁴ KRYŠTŮFEK, Z. Signification historique de la fiction du droit naturel. *Archives de philosophie du droit*. 1969, T. 14, s. 309–319.

⁴⁵ Má opozice u nás své místo? *Kulturní noviny*. 1968, roč. 1, č. 16, s. 3.

Z. Kryštůfek dal však přednost odjezdu do Anglie, kde se zdokonaloval v angličtině, a odtud na konci ledna 1969 do Prahy napsal: „*Jsem si stále vědom toho, že mým domovem je Československo; váže mě k němu celý můj život, celé mé vzdělání i mé osobní vztahy. Každá minulé zkušenost však na člověku lpí jako nesnímatelné břemeno – a já jsem byl již po dvakrát na řadu let zbaven možnosti normální práce a normálního života, a před deseti léty jsem znovu prošel týdny úzkostlivého očekávání, zda mě tento osud nepostihne potřetí. Jaký tedy div, že potřebuji k získání důvěry ve svůj další osud doma daleko více času, než bych ho asi potřeboval bez tíhy minulosti. Přitom mi vízové formality bohužel bránily a bránily, abych se mohl stejně jako jiní vrátit domů s jistotou, že budu-li chtít, mohu zase odjet, a že tedy odpovědnost leží na mně a nepřenechávám rozhodnutí pouhé náhodě.*“⁴⁶ Jeho postup vyhodnotil ředitel ústavu V. Knapp 19. 2. 1969 jako porušení pracovní kázně a rozvázal s Kryštůfkem pracovní poměr k 31. květnu 1969 výpovědí. Na Kryštůfkovu písemnou žádost však nakonec došlo k rozvázání jeho pracovního poměru ke stejnému datu dohodou.

Na konci roku 1969 pak vypršela Z. Kryštůfkovi výjezdni doložka, takže se z něj oficiálně stal emigrant. To mělo svou dohru ze strany československých úřadů a bezpečnostních složek.⁴⁷ V lednu 1975 se nepřítomností Z. Kryštůfka a jeho manželky začal zabývat Krajský odbor pasů a víz v Praze. Podobně jako proti desetit tisícům jiných osob, které odešly z posrpnového Československa, bylo i proti němu pak zahájeno ze strany Státní bezpečnosti (dále StB) v dubnu 1976 trestní stíhání pro trestný čin opuštění republiky podle § 109/2 trestního zákona (č. 140/1961 Sb.).⁴⁸ Stíhací mechanismus se proti Kryštůfkovi rozjížděl podle tehdy již ustálených, rutinních pravidel, která v obvyklých případech spolehlivě vedla k vynesení odsuzujícího rozsudku (namísto dotyčného tak býval o stíhání vyrozuměn jen pražský advokát *ex offio*; byly vyžádány záporně koncipované posudky z bývalého pracoviště, popřípadě z místa bydliště; první starostí byla snaha o okamžitou konfiskaci majetku stíhaného, byl-li na území ČR nějaký k dispozici atd.).

V Kryštůfkově případě se však stíhání vyvíjelo dost neobvyklým způsobem, a to nepochybně v důsledku toho, že matka stíhaného, která byla vyslechnuta jako svědek, vytvořila nečekanou zpětnou vazbu, jež v USA působícímu „emigrantovi“ umožňovala, aby zprostředkovaně do dění sám zasahoval. V červenci 1976 vyšetřovatel Kryštůfkovo trestní stíhání přerušil, a to z důvodu, „*že nebyly zjištěny podstatné okolnosti pobytu obv. Dr. Zdeňka Kryštůfka v zahraničí, a proto nelze pro nepřítomnost obviněného věc náležitě objasnit*“.⁴⁹ To byl dost neobvyklý krok – obdobné případy se obvykle předávaly soudu, aniž se vyšetřovatel snažil prokázat vědomý úmysl či okolnosti pobytu vyšetřovaného. V květnu 1977 bylo trestní stíhání opět zahájeno, ale jenom proto, aby o pár dnů později bylo definitivně zastaveno. Kryštůfkova matka totiž vyšetřovatelům předložila jeho notářsky ověřené místopřísežné prohlášení, že je od konce června 1976 již občanem USA,

⁴⁶ Dopis Zdeňka Kryštůfka datovaný v Eastbourne (East Sussex, Velká Británie) 31. ledna 1969 kolegům do ÚSP, viz AAP, fond ÚSP, k. 15, inv. č. 110/2, sign. 046, osobní spis Zdeňka Kryštůfka.

⁴⁷ Následující fakta čerpám z vyšetřovacího spisu Státní bezpečnosti (dále StB) – viz Archiv bezpečnostních složek v Praze (dále ABS), fond V/MV, sign. V – 28739 MV, sv. 1 a 2.

⁴⁸ Z 88 tisíc osob odešlých do emigrace v letech 1968–1971 a nalézajících se v evidenci StB jich byly odsouzeny do konce 70. let pro tento trestný čin více než dvě třetiny. Viz CUHRA, J. *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997, s. 28.

⁴⁹ ABS, fond V/MV, sign. V – 28739 MV, sv. 1: Usnesení vyšetřovatele Odboru vyšetřování StB Krajské správy SNB Praha ze dne 8. července 1976.

a vyšetřovateli tudíž nezbývalo, než do usnesení o zastavení stíhání vepsat formulaci, o níž můžeme tušit, že jejím původcem byl sám obviněný: „*Na základě uvedeného jsem konstatoval, že ve smyslu smlouvy o naturalisaci uzavřené [sic! – poznámka A. K.] mezi USA a Československem dne 16. 7. 1928 obv. Zdeněk Kryštůfek ztratil čl. státní občanství*“, a proto „*jako cizí státní příslušník vzhledem na svoje osobní poměry nemůže naplňovat všechny znaky skutkové podstaty trestného činu opuštění republiky [...]*“.⁵⁰

Po svém příjezdu do USA se mohl Z. Kryštůfek účastnit práce na jedné z pěti amerických nejvýznamnějších právnických fakult, *Stanford Law School*, na níž vyučoval tehdy nejznámější americký odborník na trestní právo John Kaplan nebo právní sociolog a historik Lawrence M. Friedman. Zde Z. Kryštůfek získal titul J. S. M. (*Master of the Science of Law*) a přednášel tu o historickém vývoji práva a politiky. Na školní rok 1973/1974 byl pozván jako hostující profesor na fakultu politické vědy *University of Colorado* v Boulderu (nedaleko Denveru), nemoc mu však dovolila nastoupit až v lednu 1974. V červnu 1976 obdržel americké státní občanství a přizpůsobil své jméno a příjmení zdejší normě – psal se tedy nadále bez diakritiky jako „Zdenek Krystufek“ a na této podobě svého jména setrval i později po návratu do vlasti.⁵¹

Roku 1977 jako profesor dosáhl v Boulderu definitivy, od roku 1980 tu byl profesorem politické vědy a právní teorie. Přednášel zde o právní teorii a filosofii, trestním právem a dějinách právního a politického myšlení. Kromě toho působil opakovaně od roku 1985 jako hostující profesor ve Francii na *Université de Bordeaux*. Publikáčně v této době navazoval na své dřívější bádání o historických souvislostech vzniku fikce o přirozeném právu, o německém právním myšlení po francouzské revoluci či o variacích právní filosofie; velkou pozornost věnoval vztahu práva a sociologie.⁵² Jako uznávaný odborník a znalec právních systémů v různých zemích působil často i v konzultantské roli; jako inspirativní zdroj při svých studiích věnovaných alternativám dohody o přiznání viny jej například připomenul Albert W. Alschuler.⁵³ Okruh Kryštůfkova zájmu se však v důsledku událostí, které otráslы Československem i jeho životními osudy, přece jen významně rozšiřoval. Začal se intenzivněji zajímat o právní vývoj v tehdejších komunistických zemích (vedle Československa např. i Rumunsko) i o vztah mezi socialismem a demokracií (tomuto tématu se věnoval na Světovém kongresu filosofie práva a sociální filosofie v St. Louis v srpnu 1975).⁵⁴

Do širšího kontextu zasadil toto téma ve své knize z roku 1981 o sovětském režimu v Československu.⁵⁵ Vylíčil v ní instalaci komunistické diktatury v Československu a její další vývoj směřující k Pražskému jaru, jakož i důsledky sovětské okupace ze srpna 1968.

⁵⁰ ABS, fond V/MV, sign. V – 28739 MV, sv. 1: Usnesení vyšetřovatele Odboru vyšetřování StB Krajské správy SNB Praha ze dne 17. května 1977.

⁵¹ Pro období po roce 1976 by se tedy správně mělo psát již jen o „Zdenku Krystufkovi“. Protože by se s tím však zde nabízený výklad dost zkomplikoval, sjednotil jsem označování jeho osoby v této studii na základě výchozí podoby jeho jména, tedy s českou diakritikou (s výjimkou citací jeho publikovaných děl).

⁵² Viz např. KRYŠTŮFEK, Z. *Law and Sociology*; KRYŠTŮFEK, Z. *The Historical Significance of the Fiction of Natural Law. University of Colorado Law Review. 1975–1976, Vol. 46, s. 365–375*; KRYŠTŮFEK, Z. *The Function of the Lay Judge in Czechoslovakia*.

⁵³ ALSCHULER, A. W. *Implementing the Criminal Defendant's Right to Trial: Alternatives to the Plea Bargaining System. University of Chicago Law Review. 1983, Vol. 50, No. 3, s. 985–986*.

⁵⁴ KRYŠTŮFEK, Z. *Socialism And Democracy*. In: DORSEY, G. L. (ed.). *Equality and Freedom, International and Comparative Jurisprudence. Papers of the World Congress on Philosophy of Law and Social Philosophy, St. Louis, 24–29 August 1975*. Dobbs Ferry, N.Y.: Oceana Publications, [1977]. Vol. III, s. 1069–1077.

⁵⁵ KRYŠTŮFEK, Z. *The Soviet Regime in Czechoslovakia*. New York: East European Monographs, Columbia University Press, 1981.

Ze zpětného pohledu přitom hodnotil velmi kriticky možnost reformovatelnosti takového režimu, čímž se zároveň distancoval od tehdejších exilových snah svého někdejšího kolegy a nadřízeného Z. Mlynáře. Na rozdíl od něj Z. Kryštůfek dospěl k závěru, že obnova parlamentní cesty v Československu je možná jen odstraněním celého komunistického systému. V pasážích věnovaných politickému a právnímu vývoji či agresivitě režimu vůči občanům navazoval často na své starší práce; vedle toho však do knihy pojal zcela nově i kapitoly věnující se např. ekonomice a vědeckému bádání. Nezanedbatelnou součástí knihy pak jsou její přílohy, v nichž provedl komparaci vývoje v Československu s jinými zeměmi sovětského bloku a shromáždil k řadě sledovaných témat výmluvné statistické přehledy. Kniha byla většinou pozitivně přijata odbornými kruhy, které se specializovaly na vývoj v sovětském bloku.⁵⁶ Sehrála pak svou informační roli ještě v 90. letech minulého století, kdy svými údaji o zneužívání práva komunistickou mocí po jistou dobu suplovala ještě neproběhnuvší detailní výzkum.⁵⁷

1.5 Návrat do vlasti po pádu komunistického režimu

Ve věku 70 let (tedy v roce 1990) odešel Z. Kryštůfek v Boulderu dle zákona do důchodu, správní rada univerzity mu však propůjčila hodnost emeritního profesora, což znamenalo, že zůstával i poté členem profesorského sboru a směl nadále i přednášet. Když na sklonku roku 1989 proběhl převrat v Československu, začal se Z. Kryštůfek vracet do vlasti. Už v létě 1990 se účastnil semináře o společenských vědách na Palackého univerzitě v Olomouci pod vedením profesora Zdeňka Sudy.⁵⁸ Záhy začal opět přednášet studentům i na PF UK. V časopise českých právníků *Všehrd* publikoval v roce 1992 pojednání *Historické variace právních pojetí*; šlo o českou verzi textu, kterým bylo v Athénách roku 1991 zahájeno vydávání mezinárodní právně-filosofické a teoretické revue *Eudikia*.⁵⁹ K trvalému návratu ze zahraničí byl Z. Kryštůfek vyzván 4. února 1992 usnesením české vlády.⁶⁰ To byla v oné době hodně mimořádná věc; Pithartova česká vláda vyzvala sice obdobným způsobem k návratu do vlasti v letech 1991 a 1992 ještě jedenáct dalších osob, to však byly vesměs osobnosti blízké disidentským, novinářským, uměleckým a divadelním kruhům.⁶¹ Z. Kryštůfek tak byl zřejmě jedinou osobou, u níž došlo k takto důrazně formulované žádosti o návrat v souvislosti s jeho odborným renomé v oblasti práva a politologie.

⁵⁶ FIC, V. M. In: *Nationalities Papers*. 1983, Vol. 11, Iss. 1 (Spring), s. 125–126; HRUBÝ, P. In: *East Central Europe*. 1983, Vol. 10, Parts 1–2, s. 191–197; KALVODA, J. In: *The American Historical Review*. 1982, Vol. 87, No. 4, s. 1132–1133; TABORSKY, E. In: *The Journal of Modern History*. 1983, Vol. 55, No. 2, s. 382. Četné formální a pramenné nedostatky knize ve své recenzii vyčetla JANCAR, B. In: *Slavic Review*. 1983, Vol. 42, No. 1, s. 139.

⁵⁷ Viz např. HEJL, V. *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha: Univerzum 1990, s. 232. Pro sledování vývoje v Československu v letech 1945–1948 Kryštůfkovu práci vyzdvihuje BLAIVE, M. *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Praha: Prostor, 2001, s. 212–213.

⁵⁸ SUDA, Z. *Jdi po skryté stopě. Lidské kroky politickou krajinou exilu*. Praha: Academia 2009, s. 774–775.

⁵⁹ KRYŠTŮFEK, Z. *Historické variace právních pojetí. Všehrd*. 1992, roč. 24, č. 9, s. 4–7; KRYŠTŮFEK, Z. *Variations of "Legal Philosophy"*. *Eudikia*. 1991, Vol. 1, s. 13–17.

⁶⁰ Usnesení vlády České republiky ze dne 4. února 1992 č. 79 o žádosti vlády České republiky o trvalý návrat některých občanů ze zahraničí do ČSFR. Viz Informační systém ODok [online]. Dostupné z: <<https://apps.odok.cz>>, [cit. 2021-08-21].

⁶¹ Šlo o novinářku Slávku Peroutkovou a Sylvu Součkovou, filosofa Václava Bělohradského, spisovatele Petra Krále (Chrzanovského) a Jiřího Grušu, karikaturistu a filmového režiséra Ivana Steigera, historika a politického vězně Jana Tesaře a jeho ženu Annu Koutnou, divadelníky Jaroslava Gillara a Davida Radoka a překladatelku Hedvu Kovalyovou (jejíž první muž Rudolf Margolius byl popraven v prosinci 1952). K tomu usnesení vlády České republiky č. 115, 193, 266 a 552 z roku 1991, č. 79 a 145 z roku 1992. Viz Informační systém ODok [online]. Dostupné z: <<https://apps.odok.cz>>, [cit. 2021-08-21].

Od roku 2003 sídlil Z. Kryštůfek trvale v Praze. Byl přizván okruhem mladších právníků kolem blogu *Jiné právo*, aby se podílel se svou reflexí v jímí redigovaném projektu shrnujícím komunistické deformace československého právního řádu. Tak vznikla Kryštůfkova stať *Komunistické právo v Československu*, v níž i na základě svých osobních zkušeností popisoval, jak zejména v prvních patnácti letech po únoru 1948 docházelo u nás pod sovětským vlivem k degradaci právního vzdělání, deformacím právní praxe, zneužívání práva při postihu nevinných osob komunistickým režimem i k akceptování třídního přístupu v právní teorii a k budování účelových modelů pro vytváření fikce demokracie. Poukázal přitom i na dvě odlišné linie tehdejší právní teorie: zatímco pro jednu bylo třeba právo přizpůsobovat ideologickým konceptům marxismu-leninismu (Z. Mlynář, M. Lakatoš aj.), pro druhou byla rozhodující „sebezdokonalovací schopnost“ komunistické strany (V. Knapp).⁶²

Zdenek Kryštůfek zemřel v Praze 21. října 2011 ve věku 91 let.⁶³ V průběhu svého života se dočkal některých poct (mj. dvě pamětní medaile účastníka protinacistického odporu a „*Order of the Coif*“, ocenění udělované v USA významným právníkům). Byl členem řady mezinárodních společností a v roce 1993 se stal čestným členem Českého sdružení pro právní a sociální filosofii. Jako badatel prosazoval Z. Kryštůfek do právní vědy sociologické metody a upřednostňoval nomotetický přístup před idiografickým. Jeho práce se vyznačují seriózním zvládnutím širokého základu odborné vědecké literatury, metodickou jasností a pečlivostí vědecké práce, schopností zobecňování na základě pečlivě prováděné analýzy, erudicí, vysokou literární kulturou a logickou sevřeností ve výkladu látky.

2. Odchody dalších pracovníků Ústavu státu a práva ČSAV do exilu

Vraťme se ještě do doby prvních měsíců a let po srpnu 1968, tedy do doby, kdy Z. Kryštůfek – naštěstí pro něj z bezpečných míst v Rakousku a Anglii – vyjednával o podmínkách svého možného návratu a rozhodoval se, zda má či nemá zůstat v exilu. Je třeba připomenout, že v podobné situaci nebyl ani zdaleka sám. Jen v letech 1968–1969 emigrovalo ze socialistického Československa nejméně 70 tisíc a až do konce normalizačního období v roce 1989 cca 150–200 tisíc občanů.⁶⁴ Ze samotné ČSAV jakožto tehdejší největší neuni-verzitní vědecké instituce odešlo do exilu v roce 1968 nejméně 180 jejích pracovníků, v roce 1969 dokonce 226 a ještě v roce 1970 dalších 133 pracovníků; celkem od vpádu okupačních vojsk až do konce normalizační éry emigrovalo odtud prokazatelně nejméně 610 osob, ve skutečnosti však asi o několik desítek více.⁶⁵

Časný odchod do emigrace se přitom ukázal jako poměrně prozíravý postup, uvážíme-li, že od roku 1969 se v ČSAV – podobně jako v celé tehdejší společnosti – začaly prosazovat

⁶² KRYSŤUFEK, Z. *Komunistické právo v Československu*, s. 931–951.

⁶³ Za laskavé zaslání smutečního oznámení Z. Kryštůfka děkuji panu Pavlu Kozákovi.

⁶⁴ NEŠPOR, Z. R. *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty*, s. 49–50; VILÍMEK, T. Emigrace jako forma protestu v letech 1968/69 až 1989. In: BRANDES, D. – IVANIČKOVÁ, E. – PEŠEK, J. (eds). *Uprchlíci a azyklanti v zemi sousedů. Československo a Německo v letech 1933 až 1989*. Praha: Česko-německá komise historiků, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2019, s. 295–296.

⁶⁵ KOSTLÁN, A. *Útěky do emigrace a Československá akademie věd*, s. 82–83. Viz i HÁLEK, J. „Ve znamení bdělosti a ostráživosti“: *Zahraniční styky a emigrace pracovníků ČSAV v dobových dokumentech (1953–1971)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2011.

stále bolestivěji sankční prvky uvozující novou, tzv. normalizační etapu, spjatou s posilováním autoritářské role státu na úkor občanské společnosti a opětným omezováním výjezdů. Řada humanitních a společenskovedních pracovišť ČSAV byla zrušena nebo zcela přebudována a na všech zavládl nový duch nadřazující přísnou loajalitu vůči komunistické moci nad vědeckost zde řešených projektů a studií. Na řadu pracovníků ČSAV dopadl postih v rovině pracovní právní: jen v letech 1968–1971 byl v ČSAV ukončen pracovní poměr většinou v důsledku obligatorně prováděných pohovorů celkem s téměř 3 800 osobami, přičemž nejméně u dvou tisíc osob z nich musíme předpokládat, že šlo o politicky motivovanou perzekuci. Stovky dalších osob se na pracovištích ČSAV dostaly do druhořadého postavení v důsledku svého vyškrtnutí či vyloučení z řad členstva KSČ.⁶⁶

Podobný vývoj probíhal tou dobou i v rámci ÚSP. Nástup normalizace se v něm zpočátku ještě prolínal s úkoly, které si ústav dal v reformním období (proto se od něho v červenci 1969 na pár měsíců odloučil samostatný Politologický ústav ČSAV). V průběhu doby však i zde začalo naplno probíhat podřizování potřebám normalizačního vedení KSČ a státu, přehodnocování a uplatňování personálních sankcí.⁶⁷ Ze zhruba 70 odborných a vědeckých pracovníků ÚSP jich muselo 15–20 odejít, přičemž nejméně u jedenácti z nich můžeme předpokládat politické pozadí jejich odchodu.⁶⁸ V tomto počtu jsou kromě Z. Kryštůfka i další tři, respektive čtyři osoby, které se rozhodly pro odchod do exilu; seznámení s jejich osudy a motivacemi nám může nabídnout nejen větší vhled do tehdejších proměn právní vědy u nás, ale i komparativní materiál k výše popsaným Kryštůfkovým životním osudům.

2.1 Odborník na mezinárodní právo Jaroslav Žourek (1908–1979)

Z dalších odborníků, kteří se z řad zaměstnanců ÚSP rozhodli pro trvalý odchod do svobodného světa, je třeba nejprve jmenovat J. Žourka.⁶⁹ Ten pocházel z chudé a početné rodiny z Přílepu u Holešova a musel prokázat hodně píle a nadání, aby byl vybrán československými úřady jako stipendista na francouzské střední škole, a to v rámci sekce v Nîmes (tamní *Lycée Alphonse Daudet*, jež je součástí *Académie de Montpellier*). Maturoval tu v roce 1927 a kromě dobré znalosti francouzštiny si odtud přinesl schopnost snadného společenského kontaktu v cizojazyčném prostředí. Od podzimu 1927 studoval na Právnické fakultě UK v Praze, kde v prosinci 1932 dosáhl titulu doktora práv.⁷⁰ Po studiích pracoval řadu let jako auskultant a od roku 1936 jako soudce u Krajského soudu v Praze, zároveň však

⁶⁶ MÍŠKOVÁ, A. – BARVÍKOVÁ, H. – ŠMIDÁK, M. *Československá akademie věd 1969–1972. Restaurace komunistické moci ve vědě*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998, s. 72–76 a 131–139.

⁶⁷ K tomu ŽÁČKOVÁ, Z. *Viktor Knapp v Československé akademii věd*, s. 46–50; DUFKOVÁ, K. Poučení z krizového vývoje na Ústavu státu a práva ČSAV. In: HORÁK, P. – BOŠTÍK, P. – KARPÍŠEK, J. – STURZ, Z. (eds). *České, slovenské a československé dějiny 20. století X. Ústí nad Orlicí: Oftis*, 2015, s. 17–25.

⁶⁸ DUFKOVÁ, K. *Poučení z krizového vývoje na Ústavu státu a práva ČSAV*, s. 21; MARŠÁLEK, P. *Česká právní věda (1948–1989)*. In: SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds). *Encyklopedie českých právních dějin. Sv. I (A–Č)*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2015, s. 161; ADAMOVÁ, K. – LOJEK, A. – SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds). *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada – Právo*. Praha: Paseka 2017, s. 311.

⁶⁹ Pokud není uvedeno jinak, jsou údaje o J. Žourkovi čerpány z těchto zdrojů: AAV, fond ÚSP, k. 16, inv. č. 110/3, sign. 046 (Osobní spis J. Žourka); AAV, fond Vladimír Procházka, k. 14, inv. č. 364, sign. IIb 1, Korespondence J. Žourka; DEJMEK, J. *Diplomacie Československa. Díl II. Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)*. Praha, 2013, s. 269; HNILICA, J. *Fenomén Dijon. Století českých maturit ve Francii*. Praha: Karolinum, 2017, s. 402–403.

⁷⁰ AUK, fond Matriky Univerzity Karlovy, inv. č. 8, Matrika doktorů Univerzity Karlovy VIII. (1931–1934), strana 3687.

i jako asistent v semináři mezinárodního práva u profesora Antonína Hobzy na PF UK.⁷¹ Již v období první republiky působil často i v zahraničí a získával si tu renomé;⁷² postupně se tak před ním otevírala i další možnost profesionálního uplatnění, a to na poli mezinárodní diplomacie. Od roku 1937 pak začal působit na Ministerstvu zahraničních věcí v sekci pro Společnost národů. V roce 1938 působil už v Ženevě jako sekretář československé vládní delegace na shromáždění Společnosti národů.

Po konci druhé světové války se vrátil ke své práci v Černínském paláci, a to záhy jako vedoucí generálního sekretariátu Ministerstva zahraničních věcí. V roce 1947 se poprvé zúčastnil Valného shromáždění Organizace spojených národů (dále OSN), kde pak zasedal pravidelně v VI. (právní) komisi. V listopadu 1948 byl jako společný kandidát Československa, Sovětského svazu, Ukrajiny a Polska zvolen do patnáctičlenné Komise OSN pro mezinárodní právo (*UN International Law Commission*, ILC); obstál tak v konkurenci celkového počtu 74 uchazečů z 46 zemí.⁷³ Členem této významné komise, podléhající přímo generálnímu tajemníkovi OSN, pak byl v letech 1949–1961; v roce 1956 byl na funkční období jednoho roku zvolen jejím prvním místopředsedou a o rok později jejím předsedou.⁷⁴

Složité a časově náročná agenda projednávaná v této komisi se však nestala jediným úkolem, který J. Žourek plnil pro OSN. Časem byl delegován i do dalších komisí a orgánů řešících významné problémy právního ukotvení základních instrumentů mezinárodních vztahů, a tak trávil každoročně týdny (a někdy měsíce) pobytem v Ženevě, Paříži, Haagu, Římě či v jiných západoevropských metropolích. Významné bylo jeho působení v komisi pro kodifikaci konzulárního práva a přípravu konzulární konvence, jejíž činnost vyústila v přijetí tzv. vídeňské konzulární konvence a dalších dokumentů v dubnu 1963.⁷⁵ Působil mimo jiné i v řadě orgánů věnujících se námořní a vnitrozemské plavbě (se zvláštním zřetelem na prosazení práva vnitrozemských států na svobodný přístup k moři). Bulharská vláda jej ustanovila v lednu 1959 soudcem *ad hoc* u Mezinárodního soudního dvora v Haagu (v procesu *Bulharsko kontra Izrael* ve věci leteckého incidentu). V roce 1968 patřil do okruhu řešícího otázku práva na užití atomových zbraní.

Při řešení všech těchto úkolů J. Žourek svědomitě dodržoval direktivy, které dostával z Ministerstva zahraničních věcí, takže jeho návrhy a formulace vždy posilovaly v dané oblasti zájmy sovětského bloku. Činil tak však vždy velmi zasvěceným a kultivovaným způsobem, což významně zvyšovalo jeho renomé u západoevropských partnerů. Pronikl tak do vrcholného managementu *International Law Association* (ILA); další prestižní mezinárodní organizace, kterou byl *Institut de droit international* (IDI), jej v září 1961 jmenovala svým přidruženým členem. Od roku 1957 pravidelně přednášel na různá témata v Haagské akademii mezinárodního práva (*Académie de droit international de La Haye*).

⁷¹ O úzké vazbě J. Žourka na A. Hobzu svědčí jejich korespondence – viz AAV, fond Antonín Hobza, k. 2, inv. č. 209, sign. II b 1, Osobní korespondence 1932–1953.

⁷² V roce 1934 v Budapešti na zasedání *International Law Association* (ILA) při jednání o výkladu Briand-Kellogova paktu z roku 1928 na sebe upozornil tehdy ještě ojedinělým názorem, že útočná válka je mezinárodním zločinem. Viz i ŽOUREK, J. *Snahy o organizaci míru v americkém světadílu*. Praha: Československé sdružení pro mezinárodní právo, 1938.

⁷³ The International Law Commission. *The International Law Quarterly*. 1948–1949, Vol. 2, No. 4, s. 642–643.

⁷⁴ *Yearbook of the International Law Commission*. 1956, Vol. II, s. 253. Ibidem. 1957, Vol. II, s. 132.

⁷⁵ Viz ŽOUREK, J. Le statut et les fonctions des consuls. *Académie de droit international. Recueil des cours*. 1962, T. 106, Part II, s. 357–497.

Zatímco na mezinárodním poli slavil J. Žourek úspěch za úspěchem, horší to bylo se zajištěním jeho stálého místa doma, v Československu. V roce 1948 (už po únorových událostech) dosáhl sice na PF UK docentury, nicméně již v říjnu 1949 mu škola dala najevo, že s jeho výukou nadále nepočítá; jen dočasný ráz mělo i jeho pedagogické působení na Vysoké škole politické a sociální. Jeho situace na Ministerstvu zahraničních věcí byla rovněž čím dál tím složitější; nebyl tu dokonce ani uznán za člena KSČ, když došlo ke sloučení této strany se sociálnědemokratickou stranou, jejímž byl členem. Situaci mělo vyřešit založení Kabinetu pro mezinárodní právo ČSAV, který byl pro něj pod záštitou A. Hobzy vytvořen v roce 1954.

V době, kdy J. Žourek přicházel do ČSAV, existovalo tu pouze jediné další právní pracoviště, kterým byl Kabinet dějin státu a práva ČSAV, v jehož čele stál V. Vaněček; počítalo se tehdy ještě i se vznikem Kabinetu pro stát a právo Svazu sovětských socialistických republik (dále SSSR) a lidových demokracií, který měl vést Vladimír Procházka.⁷⁶ O rok později ale už všechno bylo jinak, protože ČSAV přistoupila na ideu budování velkých ústavů, pokrývajících plošně celé vědní obory. Žourkův Kabinet pro mezinárodní právo byl proti jeho vůli včleněn do vznikajícího ÚSP, kde pak docházelo k řadě konfliktních situací mezi ním a ředitelem V. Knappem i Základní organizací KSČ ústavu. Situace pak vyvrcholila v záporném hodnocení Žourkovy osoby v rámci třídně-politické prověrky na konci roku 1958; s odvoláním na tuto prověrku byl pak V. Knappem v únoru 1959 zproštěn funkce vedoucího oddělení mezinárodního práva.

Proti tomuto a podobným útokům se J. Žourek bránil nejen argumentačně, ale hledal i vhodnou mocenskou oporu. Tu mu částečně poskytovalo Ministerstvo zahraničních věcí, odvolával se i na sovětské právníky působící pro OSN. Ochrannou ruku nad ním dlouho držel předseda VII. sekce ČSAV V. Procházka, se kterým se sblížil v roce 1948 na Valném shromáždění OSN. Do jaké míry souvisela s jeho ohroženou pozicí i jeho blíže nespecifikovaná činnost, v jejímž důsledku uvízlo jeho jméno ve stejné době (k 19. 11. 1959) ve jmenné evidenci StB, to se můžeme jen dohadovat.⁷⁷ Teprve postupující politické tání ve společnosti v průběhu let 1963–1968 omezovalo ve větší míře tlak vyvíjený na J. Žourka jeho zaměstnavatelem – nepochybně i v důsledku zvyšujícího se počtu výjezdů jiných pracovníků ČSAV do kapitalistické ciziny, v jehož důsledku postupně opadala závist vyvolávaná jeho exkluzivním postavením.

Od listopadu 1967 působil J. Žourek se souhlasem vedení ÚSP jako zvaný profesor na Právnické fakultě Ženevské univerzity. Odtud pak přešel do Kanady na *Queen's University* v Kingstonu (Ontario), která na jeho hostování ve školním roce 1969/1970 obdržela zvláštní dotaci od *Canada Council*.⁷⁸ K 30. červnu 1970 mu vypršela termínovaná smlouva v ÚSP a ředitel V. Knapp ohlásil nadřizovým místům, že s jejím prodloužením už nepočítá.⁷⁹

⁷⁶ Československá akademie věd. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1954, s. 48–49.

⁷⁷ Viz ABS, Protokol registrace svazků spolupracovníků pro reg. č. 10621–12388, vedený 1. zvláštním odborem MV, fol. 8v, reg. č. 10774. Svazek byl archivován k 29. 12. 1961 a zničen v roce 1984 – viz Archivní protokol agenturních svazků a map vlastnoručních zpráv spolupracovníků pro poř. č. 50847–54094, vedený 1. zvláštním odborem MV, fol. 186r–187v, poř. č. 540023. Využívám digitalizované kopie těchto dokumentů – viz Archiv bezpečnostních složek. Jmenné evidence [online]. Dostupné z: <<https://www.abscr.cz/jmenne-evidence>>, [cit. 2021-07-22].

⁷⁸ MALLOY, R. L. The Canada Council and Its International Aspects. *International Education and Cultural Exchange*. 1970, Vol. 6, s. 16.

⁷⁹ Viz AAV, fond ÚSP, k. 16, inv. č. 110/3, sign. 046 (Osobní spis J. Žourka), dopis ředitele ÚSP V. Knappa místopředsedovi ČSAV B. Rosickému ze dne 1. 7. 1970: „*Dr. Žourek je zatím ještě legálně na Univerzitě v Kingstonu v Kanadě, nesplnil*

Emigrantem se tedy J. Žourek stal v poměrně pokročilém věku 62 let, což bylo dost neobvyklé; v rámci posrpnové emigrace se totiž do exilu odhodlávali především o dost mladší vědci, stojící buď na prahu své kariéry, nebo na jejím vrcholu.⁸⁰ Dá se předpokládat, že si J. Žourek konečně dost užíval svobodné cestování bez zbytečného omezování ze strany státu či zaměstnavatele. Spolupracoval tehdy s různými menšími evropskými institucemi (*Université Nancy-II* ve Francii, *Institute of International Public Law and International Relations* v řecké Soluni) a dovedl k vydání svou zásadní práci o používání síly v mezinárodním právu, která si svůj význam udržela podnes.⁸¹

2.2 Politolog Josef Pokštefl (1927–2013)

Průběh emigrace v případě J. Žourka byl velmi obdobný tomu, jakým způsobem probíhal odchod do exilu u značné části tehdejších vědců zejména z přírodovědných oborů; předpokládala se tu totiž důvěrná znalost prostředí, do kterého se emigrovalo, z dřívějších studijních nebo pracovních pobytů.⁸² Odcházející tak nevstupoval do neznáma, ale měl dobré informace o způsobu práce i komunikace na daném pracovišti a v dané zemi; nemusel se tak vyrovnávat s řadou komunikačních a socializačních překážek, kterým musely čelit osoby, jež se zároveň s emigrací odhodlávaly k svému více méně prvnímu vstupu do tehdejšího západního světa. V tomto ohledu se od J. Žourka výrazně lišila skupina dvou, respektive tří dalších pracovníků ÚSP, kteří rovněž na začátku či v průběhu normalizačního období odešli do exilu, totiž J. Pokštefla, I. Bystřiny a svým způsobem též Z. Mlynáře.

Výše uvedené pracovníky ÚSP spojovaly i některé další společné znaky. Byli zhruba stejného věku (narozeni 1924 a 1927, respektive 1930), vysokou školu studovali až po skončení druhé světové války jako mladí komunisté (vedle PF UK se tak v jejich vzdělání uplatňovala i moskevská univerzita) a jejich odborná činnost byla v daleko větší míře propojena s jejich politickými a mocenskými ambicemi. Ve velké míře se u nich v průběhu 50. a 60. let vyskytoval i pocit nadřazené elity, který se projevoval v nadužívání vzorců jednání, jež obecně v oné stísněné době byly považovány za nevhodné; o to citlivěji pak ovšem reagovali na své vynucené přesouvání na vedlejší kolej po srpnu 1968.

J. Pokštefl byl původně odborně také zaměřen na mezinárodní právo.⁸³ V roce 1950 absolvoval PF UK, kde o deset let později dosáhl i vědecké hodnosti kandidáta právních věd (CSc.). Byl členem KSČ od roku 1947, nicméně od začátku 60. let projevoval řadu osobních postojů, které ve srovnání s oficiální stranickou linií vyznívaly neortodoxně.⁸⁴

však podmínku, kterou jsem mu dal, totiž, aby před uplynutím doby, na kterou byla pracovní smlouva uzavřena, tj. před 1. červencem 1970, dal závazné prohlášení, že nebude žádat další prodloužení svého pobytu v Kanadě. V důsledku toho jeho pracovní poměr nebyl automaticky obnoven a skončil, jak uvedeno, dne 30. června 1970."

⁸⁰ KOSTLÁN, A. *Útěky do emigrace a Československá akademie věd*, s. 88–91.

⁸¹ ŽOUREK, J. *L'interdiction de l'emploi de la force en droit international*. Leiden – Genève: A.W. Sijthoff, Institut Henry-Dunant, 1974.

⁸² U špičkových vědců odcházejících z ČSAV do exilu po srpnu 1968 mělo tuto předběžnou zkušenost 76 % – viz KOSTLÁN, A. *Útěky do emigrace a Československá akademie věd*, s. 102–104.

⁸³ Pokud není uvedeno jinak, jsou fakta k J. Pokšteflovi čerpána odtud: AAV, fond ÚSP, k. 16, inv. č. 110/3, sign. 046, osobní spis Josefa Pokštefla.

⁸⁴ Tyto postoje evidovala i StB, a to v důsledku faktu, že od roku 1957 až do doby jeho exilu na něj donášel jeden z jeho blízkých spolupracovníků. Viz ABS, sign. KR-816019 MV, část 10.

V roce 1961 byl J. Pokštefl vyšetřován, a to v souvislosti s emigrací v rodině a v rámci kauzy tehdy zatčeného slepého intelektuála Klementa Lukeše. Zdá se, že právě v souvislosti s těmito jeho problémy došlo v roce 1963 k jeho přechodu (původně jen na dvouletou stáž, posléze natrvalo) z PF UK do ÚSP. Na PF UK pak nadále vyučoval už jen jako externista. Pedagogicky působil i v Institutu osvěty a novinářství UK (od roku 1965 Fakulta osvěty a novinářství UK), na Vysoké škole stranické ÚV KSČ a na Vojenské politické akademii Klementa Gottwalda. Byl členem komise Ministerstva zahraničních věcí pro odzbrojení.

Ve svých odborných pracích se věnoval od roku 1951 především otázkám odzbrojení a mezinárodní diplomacie;⁸⁵ vyvrcholením jeho snahy na tomto poli byla studie o válečném právu a jeho perspektivách z roku 1969.⁸⁶ V tandemu s Čestmírem Čepelkou pak připravoval shrnující a studijní texty o mezinárodním právu.⁸⁷ V druhé polovině 60. let začal vyjíždět za vědeckými účely i do zahraničí, a to zejména do Itálie (IUEE v Turíně), Jugoslávie a Spolkové republiky Německo. Tematika jeho prací jej však vtahovala směrem k popularizační a propagandistické práci. Spolupracoval často s denním tiskem (zejména *Rudé právo*, *Práce* a slovenská *Smena*) s týdeníky (*Kulturní tvorba*, *Literární noviny*) i s rozhlasem (zejména se zahraničním vysíláním) a televizí. Jeho první samostatnou publikaci poukazující na ohrožení socialistického bloku atomovými zbraněmi vydal Svazarm na pomoc svým propagandistům a agitátorům.⁸⁸ Podobné instruktážní publikace pak připravoval i pro Svaz československo-sovětského přátelství, Knihovničku *Rudého práva* a pro Československou společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí (od roku 1965 Socialistická akademie), v níž působil i jako člen její vědecko-metodické rady.

V průběhu roku 1968 se dal J. Pokštefl zcela pohltit svými politickými funkcemi. Stal se členem předsednictva Obvodního výboru KSČ na Praze 1 (dále OV KSČ), působil i na MV KSČ. Byl zastáncem prosazovaných změn, které – pokud můžeme soudit z jeho retrospektivní analýzy vývoje Pražského jara, jak ji o pár let později otiskl v časopise *Svědectví* – chápal jako zákonitě vyvrcholení dosavadního vývoje, jenž měl vyústit v „transformaci politického systému stalinského typu v otevřený pluralistický systém demokratického centralismu“, aniž by přitom společnost navedl k restauraci kapitalistických vztahů.⁸⁹ Po vstupu sovětských vojsk v srpnu 1968 patřil k organizátorům později neuznaného vsočanského sjezdu KSČ, který se již den po invazi, 22. srpna 1968, vyslovil proti okupaci. Hlasy poukazující na Pokšteflovu činnost však začaly sílit až poté, co se v únoru 1969 zúčastnil ve Stockholmu konference k situaci v Československu, kterou organizoval Bertrand Russel, a přidal se tak k hlasům nadále odsuzujícím sovětskou invazi.⁹⁰

⁸⁵ POKŠTEFL, J. *Opravdu nelze odzbrojit?* Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1958; POKŠTEFL, J. *Odzbrojení: utopie nebo realita*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1960; POKŠTEFL, J. *Co je diplomacie*. Praha: Svoboda, 1966.

⁸⁶ POKŠTEFL, J. *Význam a platnost mezinárodního práva válečného v současných mezinárodních vztazích*. Praha: Academia, 1969.

⁸⁷ ČEPELKA, Č. – POKŠTEFL, J. *Co vědět z mezinárodního práva*. Praha: Orbis, 1964; ČEPELKA, Č. – POKŠTEFL, J. *Mezinárodní právo veřejné*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964.

⁸⁸ POKŠTEFL, J. *Proti atomové válce, za odzbrojení*. Praha: Svazarm, 1958.

⁸⁹ POKŠTEFL, J. Pražské Jaro: předpoklady, reality, výhledy. *Svědectví*. 1971, roč. XI, č. 42, s. 231–238. Toto jeho zamyšlení vyvolalo v normalizačním *Rudém právu* nenávistnou reakci – viz DOLEJŠÍ, V. Co znamená: bojovat za nové? *Rudé právo*. 1972, roč. 52, č. 115, 18. 5., s. 3.

⁹⁰ Je uváděn mezi osobami účastnicími se této konference – viz McMaster University Library (Kanada), Bertrand Russell Archives, BRACERS Notes, Record No. 66118 [online]. 24. 6. 2014 [cit. 2021-07-29]. Dostupné z: <<https://bracers.mcmaster.ca/66118>>.

Na PF UK s ním sice v roce 1969 proběhlo habilitační řízení, ale bylo následně komisí suspendováno. J. Pokštefl byl tehdy na odsouhlaseném pobytu v německém *Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* v Heidelbergu, kde směl zůstat až do konce roku 1969, ředitel V. Knapp s ním nicméně nakonec právě k 31. prosinci toho roku rozvázal pracovní poměr. Tečku za jeho možným návratem do vlasti pak definitivně udělalo *Rudé právo*, když v lednu 1970 takto informovalo o změnách na OV KSČ pro Prahu 1: „Plénum OV KSČ také dořešilo případ Josefa Pokštefla a vyloučilo ho z řad členů KSČ za činnost v předsednictvu OV a v OV KSČ, která byla v rozporu se stanovami strany, za hrubé poškození zájmů ČSSR v zahraničí a za útoky proti SSSR. Navíc plénum konstatovalo, že jeho pobyt v zahraničí je nezákonný.“⁹¹

Po svém odchodu do exilu se J. Pokštefl pohyboval v okruhu některých tehdejších západoněmeckých politologických institucí (kromě již výše zmiňovaného heidelberského ústavu zejména *Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien* v Kolíně nad Rýnem), ale převaha jeho činnosti směřovala spíše opět do oblasti politických ambicí tehdejší československé levicové emigrace. Byl členem redakčního kruhu časopisu *Listy* a často sem psal kritické články o situaci v Československu.⁹² Patřil tak k blízkým spolupracovníkům Jiřího Pelikána a později i do odbornického zázemí, o které se ve svých exilových aktivitách opíral Z. Mlynář. V roce 1974 se zúčastnil ve Vídni symposia *Československá otázka v kontextu s mezinárodním napětím*, kde přednesl referát nazvaný *Cuius religio, eius regio?*⁹³ Později patřil k politickým komentátorům českojazyčného vysílání Německého rozhlasu, podílel se tu i na rozhlasových kurzech německého jazyka. Patřil tak mezi osoby pečlivě sledované z domova ze strany StB, která přitom jeho roli v opozičním hnutí značně přeceňovala, protože se o něm domnívala, že ve spojení s P. Pithartem hraje významnou úlohu ve výměně informací mezi exilem a domácím disentem.⁹⁴ V roce 1978 mu bylo odňato československé státní občanství a byl zařazen na INO (Index nepřátelských osob).

Jeho odborná produkce v exilu se zaměřovala na analýzu vývoje socialistického státu a společnosti v Československu. V roce 1978 se Pokštefl zabýval otázkami ideologického přehodnocování Pražského jara;⁹⁵ v roce 1982 pak nabídl přehlednou práci o československém ústavním a vládním systému.⁹⁶ V této knize navázal na práci badatelky Magdaleny Tramerové a zaměřil se nejen na formální a socialistickým státem deklarovanou politikou a státní strukturu v poválečném Československu (včetně ekonomických aspektů a oblasti lidských a občanských práv), ale především umožnil nezavěšenému zahraničnímu

⁹¹ Kádrové závěry OV KSČ Praha 1. *Rudé právo*. 1970, roč. 50 (72), č. 16, 20. 1., s. 2.

⁹² HAVLÍČEK, D. *Listy v exilu*. *Listy*. 2005, č. 1. [cit. 2021-07-29]. Dostupné z: <<http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=051&clanek=010503>>.

⁹³ Jeho plný text ABS, sign. KR-816019 MV, část V, s. 11–50.

⁹⁴ Viz ABS, sign. KR-816019 MV, Memorandum X. správy FMV v akci „Hrabě“, signální svazek 3634, ze dne 25. 3. 1976, s. 4: „JUDr. PITHART je pravděpodobně vedoucím organizátorem informátorské sítě v ČSSR, která je specializovaná na sběr informací nejrůznějšího druhu, které jsou odesílány dosud nezjištěnými kanály do předsunuté PELIKÁNOVI [sic!] expository v NSR, řízené dr. Josefem Pokštefle. Tato informátorská síť je vydržovaná ze zahraničních emigrantských fondů, které různými cestami, zpravidla prostřednictvím osobních spojek, jsou dopravovány do ČSSR.“

⁹⁵ POKŠTEFL, J. *Die ideologische Bewältigung des Prager Frühlings in der ČSSR 1969–1976*. Köln: Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien, 1978.

⁹⁶ POKŠTEFL, J. *Verfassungs- und Regierungssystem der ČSSR* [=Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Band 42]. München – Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1982. Recenzi na tuto knihu přinesl KRYSTUFEK, Z. In: *East Central Europe*. 1984, Vol. 10, No. 1–2, s. 240–241.

pozorovateli proniknout do toho, jak se tato struktura stávala do značné míry jen formální fasádou, protože byla zevnitř nahlodána komunistickými mocenskými strukturami a mechanismy, jejichž analýza „je pro porozumění formálním strukturám nepostradatelná a jejíž nevzetí v potaz by mohlo vést k scestným závěrům“.⁹⁷

Ve své další knize z roku 1984 nabídl analýzu ústavněprávních a legislativních souvislostí sociálních proměn v Československu, a to pro tři následné etapy. Napřed se věnoval proměně demokratického systému vlivem prosazování mocenského monopolu komunistické strany stalinského typu, pak se zaměřil na vývoj v období Pražského jara a na závěr na posrpnové, normalizační období (Pokštefl je označuje termínem „die Restalinisierung“). V pozadí jeho úvah byla neustále otázka, do jaké míry je vůbec socialistické zřízení slučitelné s demokratickými tendencemi.⁹⁸

2.3 Politolog a politik Zdeněk Mlynář (1930–1997)

Mezi další osobnosti, kterým musíme na tomto místě věnovat pozornost, patří i český politik a politolog Z. Mlynář (původním jménem Zdeněk Müller), protože i on byl dlouholetým pracovníkem ÚSP a strávil později část svého života v exilu. Z. Mlynář vstoupil záhy po válce již v necelých 16 letech do KSČ a působil pak jako funkcionář v Československém svazu mládeže. V letech 1950–1955 studoval na právnické fakultě Moskevské státní univerzity M. V. Lomonosova.⁹⁹ Po návratu do Prahy pracoval od podzimu 1955 na Generální prokuratuře v Praze jako vedoucí odboru pro všeobecný dozor. Když odtud musel po konfliktu s ministrem vnitra R. Barákem odejít, bylo mu umožněno od října 1956 dohodou o převedení mezi generálním prokurátorem Janem Bartuškou a ředitelem Ústavu práva V. Knappem pracovat v ÚSP.¹⁰⁰ V dubnu 1960 zde obhájil kandidátskou práci *Politické učení N. Machiavelliho (Ke kritice idealistických interpretací jeho teorie)*, za což mu byla udělena vědecká hodnost kandidáta právních věd (CSc.).¹⁰¹ Stál pak v čele oddělení teorie státu a práva, působil i ve Vědeckém kolegiu ČSAV pro vědy o státu a právu. Odborně se zaměřoval na dvě velká témata, jednak na teorii socialistického státu,¹⁰² jednak na dějiny politických ideologií.¹⁰³ Souběžně působil i na PF UK, kde v roce 1963 dosáhl docentury. Velmi záhy se začal se svými názory obracet i k tehdejší veřejnosti, a to prostřednictvím

⁹⁷ POKŠTEFL, J. *Verfassungs- und Regierungssystem der ČSSR*, s. 11. Z němčiny přeložil autor této stati.

⁹⁸ POKŠTEFL, J. *Der soziale Wandel in der ČSSR und sein Reflex auf das politische und Verfassungssystem*. Marburg/Lahn: J.-G.-Herder-Institut, 1984.

⁹⁹ Z početné autobiografické a sekundární literatury: MLYNÁŘ, Z. *Mráz přichází z Kremle*. Praha: Zeď, 2018 (původně vyšlo německy a česky 1978); MLYNÁŘ, Z. *Socialistou na volné noze*. Praha: Prospektum, 1992; CATALANO, A. Zdeněk Mlynář a hledání socialistické opozice. Od aktivní politiky přes disent k ediční činnosti v exilu. *Soudobé dějiny*. 2013, roč. 20, č. 3, s. 277–344; DUFKOVÁ, K. – RÁKOSNÍK, J. Political Sociology of the Zdeněk Mlynář Research Team. *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen = Prague Economic and Social History Papers*. 2014, Vol. 20, No. 2, s. 94–108. Viz též DUFKOVÁ, K. *Zdeněk Mlynář a jeho působení na Československé akademii věd*. Diplomová práce. Praha: Filosofická fakulta UK, 2014.

¹⁰⁰ Viz výměna dopisů mezi nimi ze dne 6. 9. a 1. 10. 1956, in: AAV, fond ÚSP, k. 16, inv. č. 110/3, sign. 046, osobní spis Zdeňka Mlynáře. Odtud také přebírám další data o působení Mlynáře v ČSAV, není-li uvedeno jinak.

¹⁰¹ KRYŠTŮFEK, Z. Obhajoba kandidátské práce z oboru dějin politických ideologií. *Právník*. 1960, roč. 99, č. 8, s. 787–791.

¹⁰² Viz např. MLYNÁŘ, Z. *K teorii socialistické demokracie*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961. MLYNÁŘ, Z. *Rozvoj socialistické demokracie – podmínka výstavby komunismu*. Praha: Svět sovětů, 1962; MLYNÁŘ, Z. *Stát a člověk. Úvahy o politickém řízení za socialismu*. Praha, 1964.

¹⁰³ MLYNÁŘ, Z. *Z dějin západoevropských politických ideologií, sv. I. Renesance a reformace*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961.

komunistického tisku (*Rudé právo*) i kulturně politických časopisů (*Kultura*, *Plamen*, *Literární noviny*).

Vedle své akademické dráhy pokračoval Z. Mlynář i v politické práci v rámci KSČ. Působil jako lektor MV KSČ i ÚV KSČ, vypracovával propagandistické brožury, byl členem řady komisí ÚV KSČ, zastával různé významnější i méně významné funkce. Od roku 1964 byl tajemníkem právní komise ÚV KSČ, která se spolupodílela na formulování všech závažných rozhodnutí v oblasti fungování státu a politického režimu; byl i členem politickoorganizační komise pro přípravu XIII. sjezdu KSČ. K významnému prolnutí jeho stranických a vědeckých úkolů došlo v roce 1966 založením mezioborového týmu „pro rozvoj demokracie a politického systému naší společnosti“; ten měl – podobně jako tým Oty Šika pro ekonomickou oblast či tým věnující se vědecko-technické revoluci pod vedením Radovana Richty – zvážit, do jaké míry by prospělo k vyřešení vážných společenských a ekonomických problémů tehdejšího Československa převzetí některých vzorů či modelů uplatňujících se v demokratických státech (tedy tehdejším slovníkem „na Západě“).¹⁰⁴ Tým měl podporu tehdejšího vedení ČSAV, které mj. umožnilo jeho pravidelné setkávání na zámku ČSAV v Tupadlech.

Rok 1968 přinesl pro Z. Mlynáře vyvrcholení jeho politické kariéry. Byl jednou z osob, které připravovaly text *Akčního programu KSČ* zveřejněného v dubnu toho roku. Dne 5. dubna 1968 byl zvolen členem sekretariátu ÚV KSČ a 1. června 1968 tajemníkem ÚV KSČ; dosáhl tedy jednoho z nejvlivnějších míst v hierarchickém aparátu komunistické moci. To s sebou nutně přinášelo reálné i formální omezení jeho dalšího působení v ÚSP. Po vstupu sovětských vojsk 21. srpna 1968 byl společně s A. Dubčekem a dalšími zadržován v budově ÚV KSČ a posléze transportován do Moskvy k jednání se sovětskými představiteli. Po návratu z Moskvy byl sice koncem srpna zvolen členem předsednictva ÚV KSČ, ale v polovině listopadu se všech svých funkcí v KSČ vzdal a vrátil se ke svým pracovním povinnostem v ÚSP. Už 20. prosince 1968 však dopisem požádal ředitele V. Knappa o rozvázní pracovního poměru dohodou, k čemuž pak k 31. prosinci toho roku skutečně došlo.

V září 1969 byl vyloučen z ÚV KSČ a v březnu 1970 ze samotné komunistické strany. Pracoval pak v entomologickém oddělení Národního muzea v Kunraticích. Když v únoru 1975 vypracoval Z. Mlynář rozsáhlou marxisticky pojatou analýzu Pražského jara a poslal ji ústředním výborům některých komunistických stran, které se měly v červnu 1976 účastnit společné porady v Berlíně,¹⁰⁵ byl ze strany StB vystaven četným represím. V lednu 1977 patřil mezi první signatáře dokumentu *Charty 77*; v důsledku toho byl propuštěn z Národního muzea a postaven pod policejní dozor v tzv. domácím vězení. Po různých nátlakových akcích na jeho osobu nakonec souhlasil s nabídkou na vystěhování ze země a 13. června 1977 odjel do Vídně. Podílel se pak na redakci exilových *Listů* a stal se jednou z hlavních postav té části československé exilové politické opozice, která stále tíhla k socialistickým ideálům a mocensky se orientovala na eurokomunistické hnutí.

¹⁰⁴ K týmu naposledy detailně HOPPE, J. – ŠKODOVÁ, M. – SUK, J. – CACCAMO, F., „O nový československý model socialismu.“ *Čtyři interdisciplinární vědecké týmy při ČSAV a UK v 60. letech*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2015; HOPPE, J. – ŠKODOVÁ, M. – SUK, J. – CACCAMO, F., „O nový československý model socialismu.“ *Edice dokumentů ke čtyřem interdisciplinárním vědeckým týmům při ČSAV a UK v 60. letech*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2016. Kysele působí komentáře, které na adresu týmu napsal ve svých pamětech tehdejší ředitel Ústavu státu a práva ČSAV: KNAPP, V. *Proměny času*, s. 186–187.

¹⁰⁵ MLYNÁŘ, Z. *Československý pokus o reformu 1968: analýza jeho teorie a praxe*. Köln – Roma: Index, 1975 (italský překlad Bari 1976). Viz i MLYNÁŘ, Z. *Socialistou*, s. 11–16.

V roce 1982 začal pracovat v *International Institute for Applied Systems Analysis*, mezinárodním ústavu sídlícím v Laxenburgu u Vídně, který vznikl v roce 1972 jako pokus o mezinárodní vědeckou spolupráci mezi oběma studenou válkou oddělenými mocenskými bloky. V roce 1989 se stal profesorem politických věd na univerzitě v Innsbrucku. Jeho tématem byla analýza reformního pokusu v Československu a její zobecnění v rámci vývoje politických systémů sovětského typu; publikoval na toto téma několik knih a desítky článků.¹⁰⁶ Nelze zapomenout ani na Mlynářovu integrující roli v rámci dvou kolektivních výzkumných projektů. Ve spolupráci s odborníky z řad československých posrpnových exulantů probíhal pod Mlynářovým vedením v letech 1979–1981 výzkumný projekt *Zkušenosti pražského jara 1968*, v jehož rámci bylo připraveno téměř třicet studií k mocensko-politickým, vojensko-obranným, společenským i ekonomickým souvislostem československého vývoje v období let 1967–1970. V letech 1982–1989 se pak stal Z. Mlynář i hlavním řešitelem mezinárodního projektu *Krisen der Systeme sowjetischen Typs*, který byl založen na komparaci vývoje v různých zemích sovětského bloku.¹⁰⁷

2.4 Politolog a sémiolog Ivan Bystřina (1924–2004)

Málokterý z českých právníků prošel během svého života tak podivuhodným obloukem, jako I. Bystřina (celým jménem Ivan Dostál-Bystřina): od stalinského dogmatika přes sovětský model moci bořícího „revizionistu“ až po mezinárodně uznávaného odborníka a profesora renomované západoněmecké univerzity ve zcela jiném oboru, než kterému se věnoval doma.¹⁰⁸ Již během studií na PF UK zde I. Bystřina jako asistent od roku 1948 vedl – jak pak sám vykazoval opakovaně ve svém životopise – první marxisticko-leninský seminář teorie státu a práva; doktorát tu získal v roce 1949. Byl členem KSČ od roku 1945, v roce 1948 byl pracovníkem sekretariátu ÚV KSČ, v letech 1949–1950 byl tajemníkem ideologické sekce tehdejší Právní rady při ÚV KSČ. Tou dobou pracoval též v Socialistické akademii, na Ministerstvu spravedlnosti a v kanceláři Národního shromáždění.

V letech 1950–1954 byl vědeckým aspirantem na právnické fakultě Moskevské státní univerzity M. V. Lomonosova a v této době si tu připravoval excerpta pro svou knihu *Právní podklady a právní instituce*.¹⁰⁹ Toto jeho dílo charakterizoval po létech Z. Kryštůfek takto: „Již v první polovině padesátých let mladý československý právník roztrídil za svého několikaletého pobytu v Moskvě všechny v té době povolené právní citáty, a tím, po vzoru Petra Abélarda, otevřel dveře pro další vývojový stupeň komunistické scholastické spekulace.“¹¹⁰ Na závěr studia v Moskvě v roce 1954 získal vědeckou hodnost kandidáta právních věd (CSc.), a to obhájením práce o lidové demokracii v Československu, která pak vyšla

¹⁰⁶ Z knih viz zejména: MLYNÁŘ, Z. *Krise v sovětských systémech 1953–1981. Příspěvek k teoretické analýze*. Köln: Index, 1983 (doplněné vydání Praha 1991); MLYNÁŘ, Z. *Was kann Gorbatschow ändern?* Freiburg: Herder, 1989. Jeho exilová bibliografie z let 1977–1990 viz MLYNÁŘ, Z. *Socialistou*, s. 231–235.

¹⁰⁷ K Mlynářově roli v těchto projektech a k jednotlivým dílům, která v jejich rámci vznikla, viz MLYNÁŘ, Z. *Socialistou na volné noze*, s. 84–85, 142–143; PREČAN, V. Ke spolupráci dvou posrpnových exilových nakladatelství. *Korespondence z let 1971–1987 s dodatky z roku 1996. Ročenka Československého dokumentačního centra 2003*. Praha: ČSDS, 2004, s. 133; CATALANO, A. *Zdeněk Mlynář a hledání socialistické opozice*, s. 317–339.

¹⁰⁸ Pokud není uvedeno jinak, opírají se fakta uváděná o Ivanu Bystřinovi až do jeho emigrace o tyto prameny: AAV, fond ÚSP, k. 14, inv. č. 110/1, sign. 046, osobní spis Ivana Bystřiny; ABS, sign. KR-846042 MV.

¹⁰⁹ BYSTRINA, I. *Právní podklady a právní instituce*. Praha: Orbis, 1954.

¹¹⁰ KRYŠTŮFEK, Z. *Komunistické právo v Československu*, s. 947.

knižně česky v roce 1957. Hlavním účelem této práce bylo naroubování marxisticko-leninských dogmat o revolučním přechodu ke komunismu na československý poválečný vývoj. Bystřina v ní zastává názor, že již léta 1945–1948 je třeba u nás zařadit do etapy lidové demokracie, protože je to období, „*kdy u nás vzniká a formuje se diktatura proletariátu, nový, vyšší typ státu [...]. Od února nelze již hovořit o procesu formování diktatury proletariátu, nýbrž o dalším upevňování plně proletářské diktatury.*“¹¹¹

Po návratu z Moskvy působil v letech 1954–1955 opět jako asistent na PF UK. V roce 1955 jej vedení ČSAV pověřilo založením, organizováním a vedením Ústavu práva ČSAV. Bystřina tento úkol přijal a zpětně v roce 1958 svou roli popsal takto: „*Tato práce, jako každé budování nové instituce, nebyla nijak snadná. [...] Personální základ ústavu, jenž byl tehdy vybudován, dodnes tvoří vlastní politicko-ideologické jádro ústavu i jádro jeho nynějších vědeckých úspěchů. [...] Zejména také byl vybojován boj o sloučení dosavadních malých pracovišť proti odporu s. Vaněčka a Žourka.*“¹¹² Po jmenování V. Knappa ředitelem se stal jeho zástupcem a vedoucím oddělení teorie státu a práva. Později v ústavu působil jako vedoucí redaktor časopisu *Právník*, z řady důležitějších funkcí v ústavu byl však průběhem doby vytěšňován.

Vztah mezi ředitelem V. Knappem a jeho zástupcem I. Bystřinou měl charakter mocenského zápolení a byl dost konfliktní. V roce 1958 Bystřina konstatoval, že „*s. Knapp jako ředitel vychází z koncepce přísného jedinonáčalija v řízení ústavu*“ a postupuje vůbec byrokratickými a příliš centralistickými metodami.¹¹³ Uvítal by proto, kdyby mohl být poslán do Moskvy na dvouletou doktoranturu (za účelem získání vědecké hodnosti DrSc.) nebo kdyby přímo v Moskvě ČSAV pro něj vybudovala nevelké středisko pro koordinaci vědecké práce v oblasti věd o státu a právu. O pár let později se však již nezpěchoval ani výjezdům západním směrem. V letech 1962–1963 vyjel na stáž do již několikrát zmiňovaného IUEE v italském Turíně, v polovině 60. let obdržel stipendium na *Université libre de Bruxelles*. Pro zahraniční stáž byl jazykově velmi dobře vybaven, vedle ruštiny ovládal i francouzštinu, němčinu, polštinu a částečně angličtinu.

Svůj výchozí přístup k teorii státu a práva, který spočíval ve sladování tradičního pojetí se závaznými poučkami odvozenými z děl klasiků marxismu-leninismu a ze sjezdových stranických usnesení, postupně I. Bystřina opouštěl,¹¹⁴ přičemž si našel dvě nové platformy, k nimž soustředil svou odbornou aktivitu, a sice řešení právních souvislostí hospodářského vývoje a uplatňování exaktních, dobovou mluvou řečeno „kybernetických“ metod ve společenských vědách. Ohledně hodnocení hospodářského vývoje v Československu v průběhu 60. let se ztotožňoval s názorem prosazovaným tehdy Ekonomickým ústavem ČSAV a jeho ředitelem O. Šikem o nutné decentralizaci ekonomické sféry a jejím oživení vhodnými tržně ekonomickými prvky. Když v roce 1964 kritizoval na jednom

¹¹¹ BYSTRINA, I. *Lidová demokracie*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957, s. 213. Kniha později vyšla i v ruské a japonské verzi.

¹¹² Viz Bystřinův dopis vedoucímu VII. sekce ČSAV V. Procházce z 4. 2. 1958 a jeho devítistránková příloha „*Rozpory v názorech na poslání, úkoly a práci Ústavu práva a způsob jeho vedení*“. AAV, fond Vladimír Procházka, k. 11, inv. č. 70, sign. IIb 1. Z korespondence Bystřiny s Procházkou vycházím i v následujícím výkladu.

¹¹³ Ibidem. K tomu i ŽÁČKOVÁ, Z. *Viktor Knapp v Československé akademii věd*, s. 23–24.

¹¹⁴ Dokladem toho je mj. publikace: BYSTRINA, I. – LAKATOŠ, M. *Některé otázky teorie práva*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960; BYSTRINA, I. – LAKATOŠ, M. Zur Problematik der Rechtsnorm als Instrument der rechtlichen Regulierung. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena*. 1966, Bd. 15, Nr. 3, s. 441–449.

semináři ministerstvo spravedlnosti, že ve prospěch této ekonomické potřeby není schopno upravovat dost pružně právní normy, vyvolal tím rozhořčenou stížnost tehdejšího ministra spravedlnosti Aloise Neumana adresovanou předsedovi ČSAV Františku Šormovi.

V roce 1965 nicméně již I. Bystřina působil v pracovní skupině pro hospodářskou legislativu při ÚV KSČ. Série jeho článků na ekonomické téma z let 1965–1968 se soustředila na potřebu vnášení tržních prvků do československé ekonomiky a na posilování vlastnických vztahů u podniků hospodařících samostatně podle tržního kritéria a autonomně vykonávajících podnikatelskou funkci.¹¹⁵ Na vědecké konferenci k „50. výročí Velké říjnové socialistické revoluce“ v roce 1967 se pak I. Bystřina pustil i do kritiky sovětské soustavy řízení hospodářství.¹¹⁶ Ve zpětné kritice, která se na jeho hlavu snesla v období normalizace, byly odsuzovány právě tyto jeho názory, neboť v nich bylo shledáváno obnovování kapitalistického vlastnictví.¹¹⁷

S nemenším elánem se I. Bystřina pustil i do tématu prosazování exaktních a počítačových postupů v oblasti práva a ve společenských vědách vůbec, které chápal jako cestu k vědeckému řízení společnosti. V roce 1966 se stal vedoucím vědeckého týmu pro otázky použití exaktních a kybernetických metod v rámci Mlynářova výzkumného programu *Vypracování nového modelu socialistického politického systému v ČSSR*; poukazoval tehdy, že v socialistickém řízení společnosti vystupují proti sobě dvě protikladné tendence (na jedné straně tendence k vědě, k racionálnosti a odbornosti, tedy k dirigismu; na druhé straně tendence k rovnosti, ekvité, tedy k autonomii), které je třeba kombinovat ve složitý dynamický systém. Paralelně s tím se začal zabývat i otázkou znakovosti právních norem a vztahu právní vědy a jazyka.¹¹⁸

V průběhu politického tání byl I. Bystřina v šedesátých letech výrazně vtahován na kulturní scénu. V roce 1964 napsal kabaretní muzikál *Zmoudření Mefistovo*,¹¹⁹ pro 6. mezinárodní hegelovský kongres, který se konal v Praze v září 1966, připravil výklad o Franzí Kafkovi.¹²⁰ Měl blízko ke kulturně-politickému týdeníku československých spisovatelů *Literární noviny*, na jehož stránkách publikoval stále více otevřená zamyšlení a výzvy.¹²¹ V květnu 1968 apeloval na stránkách *Literárních listů* na poslance, aby nepřipustili promlčitelnost zločinů spáchaných vůči obětem komunistického režimu, „*neboť promlčecí lhůta u jistých závažných trestných činů nemohla v kritické době v důsledku nezákonného*

¹¹⁵ Viz zejména: BYSTRINA, I. *Společenské řízení, řízení hospodářství a úloha práva*. Praha: Academia, 1968 [= Studie ČSAV 1968, č. 2.], s. 87–123; STUNA, S. – BYSTRINA, I. Právní postavení podniku a otázky společenského vlastnictví. *Právník*. 1968, roč. 107, č. 3, s. 210–224.

¹¹⁶ BYSTRINA, I. Vznik ekonomického systému v Říjnu a po Říjnu (Idea, projekt a realita). *Právník*. 1967, roč. 106, č. 10, s. 904–921. Ke konfliktní situaci, kterou jeho názory vzbudily, viz ŽÁČKOVÁ, Z. *Viktor Knapp v Československé akademii věd*, s. 42.

¹¹⁷ FABIAN, K. (ed.). *Kritika buržoazních a revizionistických koncepcí státu a práva*. Praha: Academia, 1975, s. 123–125, 184–189.

¹¹⁸ BYSTRINA, I. *Společenské řízení, řízení hospodářství a úloha práva*; BYSTRINA, I. K problematice jazykových výrazů v právu. *Právník*. 1966, roč. 105, č. 9, s. 788–797.

¹¹⁹ BYSTRINA, I. *Zmoudření Mefistovo*. Praha: Dilia, 1964. Hudbu ke hře složil Zdeněk Madar. V listopadu 1964 byla hra inscenována souborem Divadla hudební komedie v divadle Máj na Vinohradech, viz: *Rudé právo*. 1964, roč. 45 (68), č. 288, 16. 10., s. 2.

¹²⁰ BYSTRINA, I. Poznámky k noetické a společensko-etické problematice Kafkova díla. *Filosofický časopis*. 1967, roč. 15, s. 453–469.

¹²¹ Viz např. BYSTRINA, I. Fetiš a iluze. *Literární noviny*. 1967, roč. 16, č. 5, s. 1.

stavu probíhat, ba ani nastoupit“.¹²² V červnu se tu přidal k hlasům zpochybňujícím oprávnění komunistické strany hrát vedoucí roli ve společnosti.¹²³ V podobném duchu pak psal ještě v roce 1969 politické úvodníky do nástupnického týdeníku *Listy*.¹²⁴ Srovnáme-li tyto jeho projevy s tím, co psal před patnácti lety, můžeme konstatovat podobnou míru účinnosti jeho textů, nicméně směr jeho kritiky se významně pootočil.

Několik měsíců po vstupu sovětských vojsk v srpnu 1968 odjel I. Bystřina se souhlasem V. Knappa a nadřízených orgánů vyučovat na univerzitu do Mannheimu, kde přednášel na téma *Aplikace exaktních a kybernetických metod ve společenských vědách*. V ÚSP byl mezitím v dubnu 1969 jmenován dočasným vedoucím oddělení pro politickou vědu. Udělená neplacená dovolená měla končit na konci listopadu 1969 a Bystřinova výjezdni doložka po úředním zkrácení o měsíc později. Prodloužení se nedalo očekávat, a tak I. Bystřina požádal ke konci listopadu ředitele V. Knappa o rozvázání pracovního poměru dohodou, a to k 30. 11. 1969; v tom mu bylo vyhověno.

Zejména po svém příchodu do Spolkové republiky Německo se Ivan Bystřina zpočátku velmi výrazně zapojoval do akcí československého exilu. StB si pečlivě zaevidovala jeho příspěvky do časopisu *Svědectví*, spolupráci s Rádiem Svobodná Evropa i jeho přednášku na semináři o československém reformním hnutí v červenci 1971 v Readingu nedaleko Londýna. Zde se I. Bystřina pokusil obhájit roli inteligence jakožto jediné skutečné vedoucí síly českého národa. Mimo jiné tu pravil: „*Skutečnou vedoucí úlohu v národě neměli nikdy velkohubí profesionální politikové či profesionální ‚revolucionáři‘, ať to o sobě stotícikrát tvrdili. [...] Ani diktátoři à la Gottwald či jejich zruďné zdrobnělinky jako Antonín Novotný a ostatní představitelé nejnižší občanské a hokynářské průměrnosti. [...] Vedoucí úlohu v tomto národě nikdy neměla ‚komunistická strana‘, tj. prakticky hrstka feudálních a neschopných nabobů politbyra a značná ‚masa‘ aparátčků a byrokratů, ačkoli se ji pilně snažila a dodnes snaží hrát pod šminkem ‚přátel lidu‘ a ‚reprezentantů dělnické třídy‘ v šmírácké komedii ‚socialistické republiky‘ pod papírovými kulisami Hradčan.*“¹²⁵ Ještě v roce 1973 kritizoval SSSR na konferenci Společnosti pro podporu bádání o ČSSR v Mnichově, nicméně tou dobou se již z veřejného vystupování v rámci československé exilové opozice postupně stahoval. Podle názoru StB „*chce si především zajistit jeho postavení na Svobodné univerzitě v západním Berlíně a nechce si to aktivní práci v emigraci pokazit.*“¹²⁶

Po odchodu z Mannheimu působil pak I. Bystřina ještě na univerzitách v Heidelbergu a Bochumi.¹²⁷ V roce 1970 pak byl povolán na západoberlínskou *Freie Universität* jako řádný profesor pro komunikační vědy. Tady pak vybudoval a až do roku 1990 vedl *Institut für Kommunikationstheorie und Semiotik*. Patřil tak k průkopníkům německé (a evrop-

¹²² BYSTRINA I., Soudruzi poslanci. *Literární listy*. 1968, roč. 1, č. 14, s. 1.

¹²³ BYSTRINA I. Do dalšího kola. *Literární listy*. 1968, roč. 1, č. 17, s. 3.

¹²⁴ BYSTRINA I., Dvě tváře. *Listy*. 1969, roč. 2, č. 4, s. 1; BYSTRINA I. Kritická důvěra. *Listy*. 1969, roč. 2, č. 6, s. 1; BYSTRINA I. Kapitulace a odvaha. *Listy*. 1969, roč. 2, č. 13, s. 1.

¹²⁵ BYSTRINA, I. Sociální stratifikace, úloha inteligence a pozice radikálních intelektuálů v přípravě a provedení Pražského jara. In: *Systémové změny*. Köln: Index, 1972, s. 7–68 (citovaný text na s. 23–24).

¹²⁶ Záznam z vytěžení archivního materiálu I. správy k osobě Bystřina ze dne 26. 2. 1982. ABS, sign. KR-846042 MV.

¹²⁷ K Bystřinově německé kariéře: BOHRMANN, H. Berufung von Prof. Dr. Ivan Dostál-Bystřina an die Freie Universität Berlin (Personalien). *Publizistik – Vierteljahreshefte für Kommunikationsforschung*. 1972, Bd. 17, Nr. 2, s. 225–226; BERNARD, J. Zeichen, Natur, Kultur, Technik, Lebenswelt im Panoramaspiegel – Fokus: das Lebenswerk von Ivan Bystřina und Ladislav Tondl. In: BERNARD, J. – WITHALM, G. (Hrsg.). *Kultur und Lebenswelt als Zeichenphänomene. Akten eines Internationalen Kolloquiums zum 70. Geburtstag von Ivan Bystřina und Ladislav Tondl, Dezember 1994*. Wien: Österreichische Gesellschaft für Semiotik, 1998, s. 9–18.

ské) kulturní sémiotiky a vytvořil na tomto poli řadu dodnes ceněných prací.¹²⁸ Stál v čele – jak to sám označoval – berlínské sémiotické skupiny, jejíž význam spatřoval v tom, že se v průběhu sedmdesátých let pokusila o co nejméně zatížený výklad základních sémiologických pojmů „znak“ (*Zeichen*) a „kód“ (*Code, Kode*). Na místo doprovodného hybatele, které se uvolnilo důsledným odpolitizováním těchto stavebních prvků komunikace, se pak pokusil dosadit princip nevědomí, v němž navazoval na učení zakladatele psychoanalýzy Sigmunda Freuda.¹²⁹

Po pádu komunismu v roce 1990 právě s oborem kulturní sémiotika předstoupil i před studenty Filozofické fakulty UK v Praze. V prosinci 1994 proběhlo ve Vídni mezinárodní kolokvium *Kultur und Lebenswelt als Zeichenphänomene*, které bylo uspořádáno u příležitosti 70. narozenin Ivana Bystriny a Ladislava Tondla.¹³⁰ Tou dobou se už I. Bystrina věnoval některým více méně antropologizujícím tématům, která se ukazovala jako mediálně velmi vděčná, např. výskytům zmínek o šamanismu ve Starém a Novém zákoně (v souvislosti s Ježíšovou údajnou schopností léčit).¹³¹ Jak tato stať, tak dobový zájem o sémiologii mu otevřel dveře i do Latinské Ameriky, kde opakovaně (1990, 1995) působil jako hostující profesor v brazilském São Paulo v tamním Interdisciplinárním centru pro sémiotiku a kulturu médií (CISC).¹³²

Závěr

Jestliže jsme výše v partiích této studie věnovaných J. Žourkovi naznačili, že motivace pro jeho odchod do exilu spočívala v jeho snaze nerušeně a případně i za příznivějších vnějších okolností vykonávat i nadále svou odbornost (zvolil tedy inovační strategii, mající jej obohatit v profesionální oblasti), v případě trojice J. Pokštefl, I. Bystrina a Z. Mlynář musíme předpokládat jiné pohnutky. Zdá se, že v jejich případě nehrála v jejich rozhodování, zda odejít do exilu, otázka jejich odborné profese tak výraznou roli, jako jejich politické aktivity ze vzrušených let 1968–1969, popřípadě jejich politické ambice směřující do budoucnosti. Všichni tři si museli být vědomi, že v nastávajícím období normalizace, vyvolaném vpádem okupačních vojsk, bude jejich nedávná politická angažovanost posuzována negativně a může mít za následek i uplatňování sankcí menšího či většího dosahu.

Z tohoto důvodu se Z. Mlynář rozhodl uklidit na dlouhou dobu do ústraní, zatímco K. Pokštefl a I. Bystrina se rozhodli pro odchod do exilu. Nebylo asi náhodou, že se jejich novým působištěm stala Spolková republika Německo, která byla příchozím vědcům z humanitních a společenských věd, pokud byli spjatí s politikou Pražského jara,

¹²⁸ Viz zejména: BYSTRINA, I. Kodes und Kodewandel. In: *Zeitschrift für Semiotik*. 1983, Bd. 5, s. 1–22; BYSTRINA, I. *Semiotik der Kultur. Zeichen – Text – Codes*. Tübingen: Stauffenburg, 1989; LANDSCH, M. – KARNOWSKI, H. – BYSTRINA, I. (Hrsg.). *Kultur-Evolution. Fallstudien und Synthese*. Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang, 1992.

¹²⁹ Viz BYSTRINA, I. Zeichen, Codes, das Unbewusste und die Kultur. In: BERNARD, J. – WITTHALM, G. (Hrsg.). *Kultur und Lebenswelt als Zeichenphänomene*, s. 65–78; DOUBRAVOVÁ, J. *Sémiotika v teorii a v praxi*. Praha: Portál, 2008, s. 87.

¹³⁰ K tomu BERNARD, J. *Zeichen, Natur, Kultur, Technik, Lebenswelt im Panoramaspiegel – Fokus: das Lebenswerk von Ivan Bystrina und Ladislav Tondl*, s. 9–18.

¹³¹ BYSTRINA, I. Das Erbe des Schamanismus im alten Palästina. In: KUPER, M. (Hrsg.). *Hungrige Geister und rastlose Seelen. Texte zur Schamanismusforschung*. Berlin: Reimer, 1991, s. 181–213. Dobový recenzent ovšem nad touto Bystrinovou statí nezakrýval velké rozpaky – viz QUACK, A. In: *Anthropos*. 1993, Bd. 88, Hf. 4–6, s. 604–605.

¹³² BYSTRINA, I. Tópicos de Semiótica da Cultura. *Centro Interdisciplinar de Semiótica da Cultura e da Mídia (CISC) – Aula*. 1995, N° 01 – 03/05/1995.

dlouhodobě otevřena (viz například ekonom Jiří Jindřich Kosta, historik František Graus, muzikolog a estetik Vladimír Karbusický aj.).¹³³ Zde se však Pokštefla a Bystřinova životní strategie po nějaké době rozešly. Zatímco pro J. Pokštefla zůstávalo určujícím faktorem jeho aktivit v hostitelské zemi ovlivňování vývoje doma a jeho práce vydávané v exilu se tomuto úkolu do značné míry podřizovaly (šlo tedy vysloveně – jak to označuje Petersen – o konzervativní strategii), využil I. Bystřina celoevropsky vzedmutého zájmu o nově se konstituující obor kulturní sémiotiky k vybudování nových odborných pozic (převážila tedy u něj inovační strategie na pracovním poli).

I když se Z. Mlynář v polovině 70. let politicky opět aktivoval v rámci tehdejšího československého disentu, na odchod do ciziny dlouho nepomýšlel. To, že se nakonec ocitl v exilu, bylo způsobeno poměrně nevybíravými metodami StB, která vybrané představitelé domácího disentu z okruhu kolem Charty 77 (kromě Mlynáře připomeňme např. také jaderného fyzika Františka Janoucha nebo historiky Karla Kaplana, Viléma Prečana, Jana Tesaře či Karla Bartoška) chtěla vypudit do zahraničí, a to zřejmě na základě dost chybného kalkulu, že tím opoziční hnutí oslabí.¹³⁴ V rakouském exilu pak Z. Mlynář nepřestal uvažovat o ovlivňování budoucího politického a sociálního vývoje Československa a rozsáhlé výzkumné aktivity, které tu sám prováděl nebo organizačně zajišťoval, chápal jako průběžné analýzy sloužící k zajištění tohoto úkolu (tedy opět konzervativní strategie, zaujatá situací ve staré vlasti).

Vraťme se na závěr opět k osobě Z. Kryštůfka, kterému jsme věnovali první část této studie, a pokusme se na základě komparace s osudy jeho výše uvedených kolegů z ÚSP naznačit, co si od odchodu do exilu sliboval on. Z. Kryštůfek stojí někde na půl cesty mezi J. Žourkem a výše uvedenou skupinou komunistických politologů – a to nejenom věkově (byl narozen v roce 1920, takže zažil ještě výuku na Karlově univerzitě před jejím nuceným uzavřením v listopadu 1939, a v okamžiku, kdy se rozhodoval pro trvalý odchod do ciziny, mu bylo 49 let). S J. Žourkem jej spojovala dobrá znalost různých zahraničních pracovišť vhodných pro případné budoucí zakotvení, se kterými se Z. Kryštůfek seznámil v průběhu svých relativně dlouhých zahraničních pobytů. Jeho snem přitom vždy bylo uchytit se někde ve frankofonní zóně; spíš náhoda chtěla, že vhodná nabídka mu nakonec přišla z USA, a svědčí o jeho značné přizpůsobivosti a odborné zdatnosti, že přes počáteční jazykový handicap dokázal tuto nabídku proměnit v dlouholetou a úspěšnou profesuru.

S I. Bystřinou a Z. Mlynářem (částečně i s J. Pokšteflem) jej spojovala pravidelná společná práce v ÚSP a v řadě případů i obdobná metodologická východiska, jakož i zvýšená spolupráce s mediálními prostředky a s veřejností v průběhu Pražského jara. Odlišovala je však názorová a sociální východiska, která si s sebou přinášeli z dětství a mládí, jakož i vztah ke komunistické straně, protože Z. Kryštůfek se vstupu do ní celý život intenzivně bránil (jakkoli by mu to nepochybně v řadě případů podstatně usnadnilo pracovní uplatnění a jeho životní situaci). Zjevná odlišnost pak rovněž spočívala v jeho neochotě podřizovat svůj vlastní výzkum v oborech práva a politologie apriorním omezením a dogmatům vyplývajícím z dobově podmíněných potřeb KSČ a z komunistické ideologie.

¹³³ K tomu KOSTLÁN, A. Českoslovenští vědci v německém exilu. In: BRANDES, D. – IVANIČKOVÁ, E. – PEŠEK, J. (eds). *Uprchlíci a azylantí v zemi sousedů. Československo a Německo v letech 1933 až 1989*. Praha: Česko-německá komise historiků, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2019, s. 267–280.

¹³⁴ K tomu KOSTLÁN, A. *Útěk do emigrace a Československá akademie věd*, s. 132–184.

Odpověď na otázku, jaká byla vlastně Kryštůfkova motivace pro odchod do exilu, je vlastně už naznačena jeho výše citovaným dopisem z konce ledna 1969, zaslaným kolegům do ÚSP, a spočívala v garanci, „že budu-li chtít, mohu zase odjet, a že tedy odpovědnost leží na mně a nepřenechávám rozhodnutí pouhé náhodě [...]“.¹³⁵ Je třeba připomenout, že obzvláště osoby, které měly svou vlastní velmi špatnou životní zkušenost s nacistickou okupací našich zemí, reagovaly na sovětskou okupaci ze srpna 1968 se zvýšenou citlivostí jako na další vážné, přímo existenciální ohrožení (vedle Z. Kryštůfka se to týkalo řady dalších vědců odcházejících z ČSAV do exilu, jako byli např. historik F. Graus, ekonom J. J. Kosta, imunolog Ivan Lefkovits či fyzik Petr Vogel).¹³⁶ Tato osobitá inovační strategie se více než k vylepšení pracovního uplatnění vztahovala spíše k horizontu osobní svobody a v případě Z. Kryštůfka pozoruhodně korespondovala i s jeho osobitým resumé, do něhož na sklonku svého života shrnul své osobní usilování na odborném poli: „*Jakási shoda vlastností a okolností mě v mládí přivedla k víře v ideu demokracie a odporu proti diktatuře. Později jsem měl znovu a znovu příležitost se přesvědčovat o opodstatněnosti, ale i nerealizovatelnosti tohoto přesvědčení. V podstatě jsem stále psal o tom, co by právo mohlo a mělo dokázat, kdyby mu to bylo kdy povoleno.*“¹³⁷

¹³⁵ Viz výše dopis Zdeňka Kryštůfka datovaný v Eastbourne (East Sussex, Velká Británie) 31. ledna 1969 kolegům do ÚSP, viz AAP, fond ÚSP, k. 15, inv. č. 110/2, sign. 046, osobní spis Zdeňka Kryštůfka.

¹³⁶ K tomu KOSTLÁN, A. *Útěky do emigrace a Československá akademie věd*, s. 98–99.

¹³⁷ Text s touto formulací byl Z. Kryštůfkem předán autorovi v březnu 2010 s žádostí, aby byl publikován v jeho biogramu. Viz KOSTLÁN, A. *Zdeněk Krystufek (Zdeněk Kryštůfek)*, s. 366.

The Path to Exile – Zdeněk Kryštůfek and the Others from the Institute of State and Law of the Czechoslovak Academy of Sciences

Antonín Kostlán (<https://orcid.org/0000-0002-3200-4941>)

Abstract: This study has two parts. The first one is particularly focused on Zdeněk Kryštůfek (1920–2011), a prominent Czech lawyer and political scientist, who had been working at the Institute of State and Law of the Czechoslovak Academy of Sciences until 1969 when he went into exile for political reasons. Later, he settled down in the USA, becoming a professor at the University of Colorado at Boulder, CO. The study reminds of his personal history: his imprisonment in a German concentration camp in 1939–1940, his uncertain existence in the first years after the communist coup in February 1948, and his scientific contributions, especially in the field of the history of political ideologies, development of legal positivism, legal sociology, and of the analysis of the functioning of totalitarian communist countries in the 20th century. In its second part, this study is dedicated to other persons originating from the Institute of State and Law of the Czechoslovak Academy of Sciences who also went into exile after August 1968. These included the international relations expert Jaroslav Žourek (1908–1979), political scientist Josef Pokštefl (1927–2013), political scientist and later semiologist Ivan Bystřina (1924–2004) as well as the political scientist and politician Zdeněk Mlynář (1930–1997). Their destinies and professional interests are summarized. Above all, however, it deals in a comparative way with the question of motivations that might have led them to leave their homeland.

Keywords: legal history, the history of the Institute of State and Law, the history of the Czech Academy of Sciences, the history of social sciences, exile